

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**Психолого-педагогічні особливості формування особистісної
ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному
закладі дошкільної освіти**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 608 групи

Крук Анастасія Іванівна

Керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент **Журат Ю. В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Олійник М. І.*

АНОТАЦІЯ

Крук А. І. Психолого-педагогічні особливості формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 84 с.

В умовах стрімких суспільно-історичних та цивілізаційних змін відбуваються і динамічні перетворення у сфері освіти, зокрема щодо оновлення пріоритетів. Разом з тим питання виховання особистісної ідентичності стає все актуальнішим. У зв'язку зі змінною соціальною ситуацією розвитку дітей, новим змістом соціальної ідентичності, що виникає, вкрай важливо виявити основні тенденції формування особистісної та соціальної ідентичності у сучасних дітей, змісту їх «образу Я», уявлень про майбутнє та місце у ньому. Окрім того, у сучасних умовах педагоги закладів дошкільної освіти відчувають значні труднощі у методичному забезпеченні процесу виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, яке залишається малодослідженим, але вкрай важливим та перспективним. Період дошкільного дитинства є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів соціалізації на цьому віковому етапі, залежить успіх соціального процесу не тільки в період навчання в школі, але й у життєвому самовизначенні особистості. Науково-теоретична та практична значущість проблеми формування особистісної ідентичності обумовили вибір теми кваліфікаційної роботи, яка відповідає тематиці кафедри («Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів», номер державної реєстрації 0121U110897, термін виконання 2021-2025 рр.) та завданням навчальних дисциплін, з яких виконується робота («Теоретичні основи змісту й організації дошкільної освіти», «Актуальні проблеми дошкільної та інклюзивної освіти», «Інноваційні технології в дошкільній освіті», «Спецкурс з дитячої психології», «Психолого-

педагогічна діагностика та консультування в освіті)), а також тісно пов'язана з практичними потребами конкретного фаху. *Мета дослідження* полягає у теоретичному обґрунтуванні і емпіричному вивченні особливостей особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, а також психоло-педагогічних умов її формування в сучасному закладі дошкільної освіти. *Об'єкт дослідження* – формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. *Предмет дослідження* – психолого-педагогічні умови формування особистісної ідентичності старших дошкільників в сучасному закладі дошкільної освіти.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (83) та додатків, що налічує 5 найменувань. Основний зміст роботи викладений на 70 сторінках і містить 15 таблиць. Загальний обсяг роботи – 85 сторінок. У кваліфікаційній роботі здійснені теоретичні узагальнення щодо розглянутої теми та запропоновані нові підходи до вирішення проблеми формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Зокрема, на основі узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження можна сформулювати наступні висновки. Зокрема, охарактеризовано теоретико-методичні засади формування особистісної ідентичності дітей 5-7 років та детально розглянуто сутність поняття *«особистісна ідентичність дітей старшого дошкільного віку»*, яке трактується як внутрішня динамічна структура, яка поглиблює та розширює визначення про себе, уявлення про власне «Я» та оточуючого середовища. Визначено та описано компоненти особистісної ідентичності, до яких належать: самооцінка, соціальна ідентичність, самоідентифікація та гендерна ідентичність. Встановлено, що основними чинниками, які впливають на розвиток особистісної унікальності дитини є рівень її мислення та особливості процесу соціальної ідентичності. Виявлено та теоретично обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, а саме: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей;

створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у дітей старшого дошкільного віку особистісної ідентичності; підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності. Виокремлено критерії та рівні розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Для досягнення мети і вирішення визначених завдань було проведено емпіричне дослідження за двома напрямками: з дошкільниками і з дорослими (батьками та вихователями). В межах емпіричного дослідження було отримано дані, які інтегрують позиції батьків, вихователів і результати безпосереднього дослідження самих дітей. Виявлено переважно *середній та недостатній рівні сформованості* особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Розроблено і теоретично обґрунтовано комплексну методичну програму формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти, зміст і завдання якої органічно інтегруються у цілісний освітній процес сучасного закладу дошкільної освіти. Встановлено, що проблема виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку є багатогранною і складною. Тому проведене теоретико-емпіричне дослідження і відповідна робота не забезпечують вичерпних висновків та підсумків стосовно запропонованої теми. Перспективами подальших досліджень можуть виступати питання наступності дошкільної і початкової ланок освіти щодо формування особистісної ідентичності молодших школярів.

Ключові слова: особистісна ідентичність дитини, соціальна ідентичність дитини, самооцінка, психолого-педагогічні умови формування особистісної ідентичності дитини, дитина старшого дошкільного віку.

ABSTRACT

Kruk A. I. Psychological and pedagogical features of the formation of personal identity of senior preschool children in a modern institution of preschool education.

– Qualification work for the master's degree in specialty 012 Preschool Education – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University – Chernivtsi, 2023. 84 p.

The period of preschool childhood is fundamental in the process of social formation of the individual. The success of the social process not only during schooling but also in the life self-determination of the individual depends on how successful the formation of personal social and psychological mechanisms of socialization at this age stage will be. The scientific, theoretical and practical significance of the problem of personal identity formation led to the choice of the topic of the qualification work, which corresponds to the subject of the department ("Professional training of pedagogical staff of preschool education institutions in the context of European integration processes", state registration number 0121U110897, deadline 2021-2025) and the tasks of the disciplines in which the work is performed ("Theoretical foundations of the content and organization of preschool education", "Actual problems of preschool and inclusive education", "Innovative technologies in the boarding school"). The purpose of the study is to theoretically substantiate and empirically study the features of personal identity in senior preschool children, as well as the psychological and pedagogical conditions of its formation in a modern institution of preschool education. The object of the study is the formation of personal identity of senior preschool children. The subject of research - psychological and pedagogical conditions of formation of personal identity of senior preschoolers in a modern institution of preschool education.

The qualification work consists of an introduction, two chapters, conclusions, a list of references (83) and appendices, which includes 5 titles. The main content of the work is set out on 70 pages and contains 15 tables. The total volume of the work is 85 pages. In the qualification work, theoretical generalizations on the topic under consideration are made and new approaches to solving the problem of forming the personal identity of senior preschool children in the conditions of a modern preschool education institution are proposed. The theoretical and methodological foundations of the formation of personal identity of children aged 5-7 years are characterized and the essence of the concept of "personal identity of senior preschool children" is considered in detail. The components of personal identity are defined and described. It has been established that the main factors influencing the development of a child's personal

uniqueness are the level of his/her thinking and the peculiarities of the social identity process. The psychological and pedagogical conditions for the formation of personal identity of senior preschool children in a modern preschool education institution are identified and theoretically substantiated. The criteria and levels of development of the personal identity of senior preschool children are highlighted. To achieve the goal and solve the defined tasks, an empirical study was conducted in two areas: with preschoolers and with adults (parents and educators). The empirical study obtained data that integrates the positions of parents, educators and the results of direct research of children themselves. The article reveals mainly average and insufficient levels of personal identity formation of senior preschool children. A comprehensive methodological program for the formation of personal identity of senior preschool children in the conditions of a modern preschool education institution has been developed and theoretically substantiated. It has been established that the problem of educating the personal identity of senior preschool children is multifaceted and complex. Therefore, the conducted theoretical and empirical research and the relevant work do not provide exhaustive conclusions and results on the proposed topic. Prospects for further research may include the issue of continuity between preschool and primary education in terms of the formation of personal identity of junior schoolchildren.

Key words: personal identity of a child, social identity of a child, self-esteem, psychological and pedagogical conditions of formation of personal identity of a child, a child of senior preschool age.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	14
1.1. Теоретико-методологічні аспекти формування особистісної ідентичності в психолого-педагогічному дискурсі.....	14
1.2. Особистісна ідентичність дітей старшого дошкільного віку: сутність, структура та зміст феномену.....	19
1.3. Чинники формування особистісної ідентичності старших дошкільників.....	24
1.4. Обґрунтування психолого-педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	40
2.1. Методика і процедурне забезпечення дослідження особливостей особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.....	40
2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.....	46
2.3. Методичні рекомендації щодо формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.....	56
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	75

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗДО – заклад дошкільної освіти

БКДО – базовий компонент дошкільної освіти

ОІСД – особистісна ідентичність старших дошкільників

ОІ – особистісна ідентичність

СІ – соціальна ідентичність

ОІД – особистісна ідентичність дитини

МОН – Міністерство освіти і науки

ДДВ – дитина дошкільного віку

ЗСУ – Збройні Сили України

ППУ – психолого-педагогічна умова

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах стрімких суспільно-історичних та цивілізаційних змін відбуваються і динамічні перетворення у сфері освіти, зокрема щодо оновлення пріоритетів. Разом з тим питання виховання особистісної ідентичності стає все актуальнішим. У зв'язку зі змінною соціальною ситуації розвитку дітей, новим змістом соціальної ідентичності, що виникає, вкрай важливо виявити основні тенденції формування особистісної та соціальної ідентичності у сучасних дітей, змісту їх «образу Я», уявлень про майбутнє та місце у ньому. Політична та культурна криза призвела до втрати індивідуальних та групових ідентифікацій, до змін у змісті психосоціальної ідентичності. Це впливає на процес дитячого входження у світ дорослих, присвоєння установок, норм та моральних стандартів, визначення соціальної поведінки та взаємодії людей.

Окрім того, у сучасних умовах педагоги закладів дошкільної освіти відчують значні труднощі у методичному забезпеченні процесу виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, яке залишається малодослідженим, але вкрай важливим та перспективним. Період дошкільного дитинства є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів соціалізації на цьому віковому етапі, залежить успіх соціального процесу не тільки в період навчання в школі, але й у життєвому самовизначенні особистості. Особлива увага педагогів і психологів нині звертається на пошук та розробку таких виховних технологій, які б сприяли розвитку високоморальної, ціннісної системи дитини, її особистісному зростанню та впливали на становлення особистісної ідентичності, зокрема у дошкільному віці.

Концептуальні основи формування особистості як найвищої цінності суспільства та власне особистісної ідентичності, відображено в Законах України

«Про освіту», «Про дошкільну освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Державному стандарті дошкільної освіти, Базовому компоненті дошкільної освіти, де наголошено на необхідності створення умов для здійснення виховного впливу на процеси становлення, розвитку та формування особистості дитини дошкільного віку.

Стан дослідження проблеми. Теоретичні засади проблеми особистісної ідентичності закладено у філософських та психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, проблема виховання зростаючої особистості знаходилась у колі наукових інтересів І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Е. Еріксона, Б. Зейгарник, а також А. Антонової, Н. Гавриш, О. Кононко, О. Рейпольської та інших.

Становлення та розвиток різних аспектів ідентичності знаходяться у центрі уваги багатьох дослідників, а саме: національна ідентичність (М. Грох, К. Журба, Е. Нагорна, Л. Сміт, І. Шкільна та інші); професійна ідентичність (Е. Клімова, Е. Борисова, Л. Мітіна, Ю. Поваренкова та інші); гендерна ідентичність (П. Горностай, В. Кагай, І. Кон, О. Рейпольська, А. Таганова, М. Шаткін та інші); соціокультурна ідентичність (В. Абушенко, Е. Гіденс, О. Зернецька, Л. Яковлева та інші); етнічна ідентичність (Н. Шульга, І. Кресіна та інші) та інші. Особистісний аспект феномену ідентичності вивчали І. Іванова, А. Кімберг, І. Кон, О. Кононко, М. Кончаловська, В. Котирло, С. Ладивір, А. Леонт'єв та інші; соціальний аспект ідентичності представлено у працях В. Мясичева, Т. Піроженко, О. Кікінеджи та інших.

Психологічну структуру соціальної ідентичності, її формування, функціонування та взаємозв'язок із особистісною ідентичністю у своїх наукових дослідження розглядали І. Зотова, Н. Іванова, Т. Канаєва, О. Козлова, В. Литовка, Т. Потапчук, Н. Соболева, О. Ходаковська та інші.

У психолого-педагогічних працях (О. Кононко, М. Кончаловська, С. Ладивір, Т. Піроженко О. Рейпольська та інші) доведено, що процес становлення особистісної ідентичності має вікові закономірності, що виявляються у зростанні її диференційованості, усвідомленості часової

перспективи; саме дошкільний вік має вирішальне значення для виховання особистісної ідентичності.

Питання виховання особистісної ідентичності саме в дошкільному віці залишаються малодослідженими. Як наслідок, не до кінця розкрито динаміку розвитку ідентичності дітей цього віку, не задано ясних орієнтирів і стратегій задля пошуку нових поглядів на виховання особистісної ідентичності. Окрім того, у сучасних умовах педагоги закладів дошкільної освіти відчують значні труднощі у методичному забезпеченні процесу виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Отже, ґрунтовне розроблення проблеми виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку дозволить зняти наявні суперечності між:

- потребами суспільства у вихованні особистісної ідентичності дошкільника і недостатньою мірою вирішення відповідних завдань у сучасному освітньому середовищі;
- необхідністю виховання високого рівня особистісної ідентичності в структурі Я-концепції дошкільника і недостатнім теоретичним обґрунтуванням та практичним вирішенням даної проблеми;
- високим виховним потенціалом закладів дошкільної освіти у вихованні особистості дошкільника та неготовністю педагогів до здійснення виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Необхідність подолання згаданих суперечностей, актуальність, науково-теоретична та практична значущість проблеми формування особистісної ідентичності обумовили вибір теми кваліфікаційної роботи **«Психолого-педагогічні особливості формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти»**. Тема роботи відповідає тематиці кафедри («Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів», номер державної реєстрації 0121U110897, термін виконання 2021-2025 рр.) та завданням навчальних дисциплін, з яких виконується робота («Теоретичні

основи змісту й організації дошкільної освіти», «Актуальні проблеми дошкільної та інклюзивної освіти», «Інноваційні технології в дошкільній освіті», «Спецкурс з дитячої психології», «Психолого-педагогічна діагностика та консультування в освіті»), а також тісно пов'язана з практичними потребами конкретного фаху.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні і емпіричному вивченні особливостей особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, а також психолого-педагогічних умов її формування в сучасному закладі дошкільної освіти.

Відповідно до поставленої мети нами були сформульовані **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз понять, що складають змістову основу особистісної ідентичності старшого дошкільника.

2. Теоретично обґрунтувати проблему формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку на основі вивчення психолого-педагогічної літератури.

3. Здійснити теоретичний аналіз та обґрунтування психолого-педагогічних умов формування особистісної ідентичності старших дошкільників в сучасному закладі дошкільної освіти.

4. Емпірично дослідити стан сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

5. Розробити комплексну методичну програму формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови формування особистісної ідентичності старших дошкільників в сучасному закладі дошкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети було застосовано наступні **методи дослідження**:

– *Теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури

для з'ясування розвитку визначеної проблеми; порівняння, узагальнення, систематизація педагогічних, психологічних, методичних джерел з проблеми дослідження – з метою уточнення ключових понять дослідження та визначення сутності формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку та психолого-педагогічних умов її забезпечення.

– *Емпіричні*: колективні та індивідуальні бесіди, анкетування – для вивчення особливостей рівня сформованості особистісної ідентичності у старших дошкільників та розробки комплексної методичної програми її формування.

– *Математичні методи*: методи кількісного і якісного аналізу даних для оброблення результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що визначено зміст поняття «особистісна ідентичність дитини старшого дошкільного віку»; обґрунтовано педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти; уточнено рівні (високий, середній, низький), критерії і показники сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, окреслений потенціал закладу дошкільної освіти у цьому процесі.

Теоретичне значення роботи полягає в актуалізації базових понять дослідження, уточненні сутності поняття особистісної ідентичності дітей дошкільного віку; визначенні критеріїв та структурних компонентів її сформованості; характеристиці теоретико-методичних засад виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку; теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов виховання особистісної ідентичності у дітей вказаної вікової групи.

Практичне значення роботи полягає у емпіричному вивченні особливостей сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку та розробці комплексної методичної програми щодо оптимізації цього процесу. Результати емпіричного дослідження можуть бути

використані у практиці закладу дошкільної освіти з метою оптимізації процесу формування особистісної ідентичності дошкільників, а також при викладанні відповідних освітніх компонент в закладах вищої освіти.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (83) та додатків (усього 4 позиції). Основний зміст роботи викладений на 59 сторінках і містить 1 рисунок та 3 таблиці. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Теоретико-методологічні аспекти формування особистісної ідентичності в психолого-педагогічному дискурсі

У психологічному та педагогічному дискурсах поняття «ідентифікація» і «ідентичність» не вважаються загальноживаними. Натомість їх застосовують як синоніми, які призначені для позначення різних наукових феноменів. Поняття ідентичності походить від поняття ідентифікації. Згідно з трактуванням З. Фрейда, це процес присвоєння моделей поведінки маленькими дітьми. При тім, ідентифікація виступає однією з ключових елементів ідентичності і полягає у процесуальності її формування.

Категорію ідентичності та її структурування досліджували як зарубіжні (Хоффман І., Еріксон Е., Мід Дж.) так і вітчизняні науковці (Божович Л., Виготський Л., Кон І.). На сучасному етапі наукового дискурсу особистісна ідентичність дітей стає метою і предметом низки розвідок як різнопланове утворення. Так, Бех І., Белінська Є., Іванова Н. пояснюють її як суспільний процес виховання і розвитку особистості. Беляєва О., Кулікова І. Фокусують дослідницьку увагу на особистісній ідентичності в підлітковому вимірі. Статеворольові засади виховання особистісної ідентичності започатковані у працях Булатової Л. і Рейпольської О. При вихованні особистісної ідентичності в дитячому віці значна увага приділяється середовищі, в якій вона росте. Еріксон Е. визначив 3 форми ідентичності, засновані на взаємодії внутрішніх умов і навколишнього середовища:

- 1) детермінована ззовні (стать, раса, вік, національність, підданство);

2) особистісно отримані (вільно вибрані зв'язки, професійний статус, прихильності та напрямки);

3) запозичені (засвоєні ролі, встановлені зовнішніми моделями, приймаються під впливом очікувань інших);

Еріксон Е. визначив вікову категоризацію ідентичності дитини відповідно до етапів розвитку, що презентовано на Рис. 1.1.

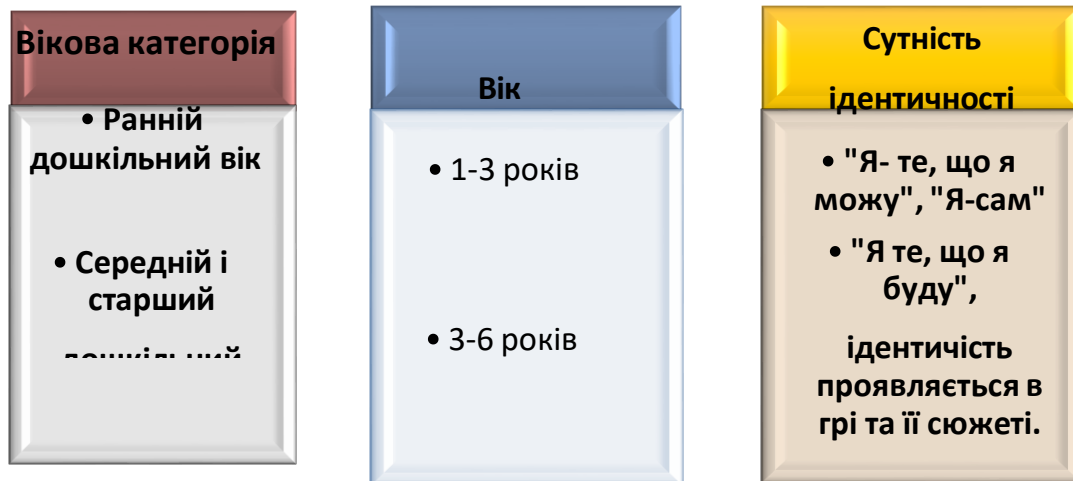

Рис. 1.1. Виховання особистісної ідентичності дитини у дошкільному віці (за Е. Еріксоном)

Дж. Мід пояснював ідентичність соціальною обумовленістю і переконував, що цей феномен виступає наслідком соціальних відносин з іншими, адже її формування актуалізується взаємодією або/і спілкуванням в середині групи чи на міжгруповому вимірі. Етапи розвитку ідентичності – це природня кореляція й наступність між соціальною та особистісною ідентичністю. По відношенню до соціальної ідентичності особистісна виглядає вторинною. Дитина дізнається про себе і набуває досвіду завдяки взаємодії з соціальним середовищем. Сукупний процес соціальних ролей та соціальної ідентичності забезпечує створення структури особистої ідентичності.

Особиста ідентичність людини реалізується через мову. Піддубна О. зробила акцент на свідомій ідентифікації, здійснюваної на основі рефлексів і несвідомих процесів. Несвідома сторона ідентичності – це прихована неусвідомлювана особливість власного образу людини. Вони не приймаються в

соціальному середовищі і, як правило, засуджуються особистістю і мимоволі виганяються. Це свого роду блоки для повноцінної соціалізації. Вчені виділяють наступні типи ідентичностей:

1. Ідентичність «Его» та групова ідентичність;
2. Особистісна та соціальна ідентичність;
3. Позитивна і негативна;
4. Передчасна, дифузна і досягнута;
5. Свідома і несвідома;
6. Актуальна і віртуальна;
7. Реальне та ідеальне.

Розвиток формування особистісної ідентичності реалізується завдяки здатності наслідувати, рефлексувати і зворотного зв'язку. Характер дитини активно бере участь у своєму власному формуванні. Тому в науковій і психолого-педагогічній літературі спостерігається змішання цих явищ в розумінні понять ідентифікація і тотожність.

Як доводить аналіз наукових розвідок, немає чіткого визначення понять «ідентичність» й «ідентифікація». Ідентифікація розглядається як процес формування, функціонування та розвитку ідентичності. Ідентичність трактується як результат, «продукт» діалектичного взаємозв'язку окремої людини самої з собою та водночас із суспільством [12; 27; 44; 63].

І. Бех та О. Рейпольська дослідження особистісної ідентичності ґрунтували на вікових закономірностях та процесах її формування. Так, І. Бех зазначає, що процес ідентифікації як соціальний феномен починається з народження і завжди присутній в житті людини. Він розширюється, закріплюється і поглиблюється, гарантуючи, що людина визначає себе для себе і для інших [12, 13; 73]. Особистісна ідентичність часто вважається елементом структури самосвідомості і розглядається як особистісне утворення, виражене в людському досвіді. Костяк Т. розумів особистісну ідентичність дошкільнят, норм, цінностей і моральних еталонів, що лежать в основі складного всебічного освіти і ставлення до себе, яке тісно пов'язане з усвідомленням людиною самого себе і навколишнього світу [4;

22; 37; 50; 61; 79]. Беляєва І. пояснювала ідентичність особистості як внутрішню постійно динамічну структуру, яка поєднує уявлення про себе саму і очікування значущих осіб про людину. Психологічні дослідження найчастіше підтверджують, що те, що ідентичність або особистісне самовизначення дітей старшого дошкільного віку зумовлена саме віковими особливостями. Для них дуже важливі їх оцінка дорослими, їх яскравість і емоційність, завищена самооцінка і вплив однолітків.

В онтогенезі маленьких дітей (від 1,5 до 3 років) відбувається гендерна (статева) ідентифікація. У цьому віці індивіди вчаться відносити себе та інших до певної статі. Бех І. доводить, що гендерна ідентифікація є важливим фактором у формуванні особистісної ідентифікації дітей. Це починається в сім'ї, і дитина керується прикладом найближчих їй людей – родичів і батьків. З віком об'єктом цього процесу поступово стають однолітки або інші люди з близького соціального оточення. Сучасні вчені вважають, що гендерна (сексуальна) ідентичність відноситься до чоловічої або жіночої статі і розглядається як сукупність особистісних рис, які її характеризують (поведінка, соціальна роль, зовнішній вигляд, мова).

На гендерну ідентичність найбільше впливає діяльність оточуючих (однолітків і дорослих), а також її позитивне або негативне підкріплення з боку батьків та інших авторитетних дорослих (родичів, опікунів тощо)). Таким чином, ідентифікація еквівалентна імітації, тоді як інші стимулюють старших дошкільнят демонструвати різні типи поведінки.

У «формуванні особистісної ідентичності» Т. Репіна підкреслює ризики в її формуванні, до яких належить протилежні батьківські підкріплення, природа іграшки може формувати типові сексуальні уподобання дитини, а також взаємозв'язок між дитиною та поведінкою батьків.

Тому гендерна ідентичність важлива в процесі виховання особистості і стосується відповідного регулюючого поведінку психологічного механізму, що є задіяним у багатоаспектний процес формування структур особистості, результатом чого і є гендерна ідентичність.

Цілеспрямований вплив на формування і виховання індивідуальної ідентичності починається з визначення гендеру і тісно пов'язаний з соціальною ідентичністю. Гендерна ідентичність вважається однією з базових рис особистості і закладає основу для формування та розвитку особистісної, як і соціальної ідентичності дітей дошкільного віку.

Дошкільний вік 5-7 років, що є синдетивним для формування гендерної та соціальної ідентичності, характеризується протиріччями між почуттям дорослості, почуттям статі, потребою належати до сексуальних стереотипів і бажанням відстоювати свої норми і цінності в суспільстві серед дорослих, однолітків, друзів тощо. Разом з тим, особистісна ідентичність дитини з віком стає досить виразною і відображає різні якості положення і характеру дитини. [13; 26; 36; 42; 48; 55; 61].

Основними чинниками розвитку особистісної унікальності дитини, є рівень її мислення і процесу соціальної ідентифікації. Соціальна унікальність особистості постійна протягом усього дошкільного дитинства. Ми виявили, що діти з високим рівнем соціалізації мають більш диференційовану ідентичність. Психолог Кононко А. у праці визначила, що оцінка дорослих відіграє важливу роль по відношенню до особистісної ідентичності дитини [11; 25; 27; 34; 41; 47; 56; 59; 68; 69].

Кончаловська М., досліджуючи зміст особистісної ідентичності дитини, вивчила динаміку цього процесу. Вона проаналізувала вплив різних факторів на формування особистісної унікальності у дітей у віці 5-7 років. [31]. Авторка вважала, що старші дошкільнята асоціюються зі своєю статтю. Діти усвідомлюють не суб'єктивні речі, а об'єктивні характеристики, які прийняті в соціальному середовищі – власні оцінки, інтереси, бажання тощо. Встановлено, що з віком особистісна ідентичність дитини стає більш чіткою, а її структура поступово перебудовується. Власні позитивні переживання і емоції призводять до правильної оцінки себе і успішної соціалізації в суспільстві.

Діти у віці 5-7 років мають дві тенденції у розвитку власної ідентичності, включаючи розвиток свідомості та диференціацію. Ці тенденції

супроводжуються розвитком інтелекту, істинного уявлення про себе і загальної цілісності.

Отже, на основі узагальнення теоретичних пошуків можна вести мову про актуальність активізації роботи з формування і виховання особистісної ідентичності вже у старших дошкільників. А ідентичність і ідентифікація розглядаються як розвиток процесу наукового, практичного, психологічного та педагогічного пізнання. Ідентичність сама по собі відіграє важливу роль у процесі формування особистості дитини. Ідентичність поступово формується на початку життя дитини і є важливим аспектом в соціальному житті суспільства. Вплив батьківського виховання, оцінка оточуючих, рівень соціальної ідентичності – це соціальні чинники, що впливають на процес формування особистісних відносин у старших дошкільнят. Особистісна самоідентифікація починає формуватися з народження, з віком стає більш чіткою, диференціюється і набуває певної структури. Формування особистісної ідентичності включає в себе процес виховання гендерної ідентифікації, соціальної ідентифікації, які є її структурними елементами. Вони пов'язані з психологічними механізмами регуляції загальної поведінки. Процес соціальної та гендерної ідентифікації пов'язаний з компонентами ідентичності індивіда, що виражаються в самооцінці і взаємозалежні на рівні соціальної ідентичності (Бех І., Кон і. Лабунська В., Рейпольська О.). Результатом особистісної ідентичності є активний процес соціальної інтеграції особистості, що включає в себе пережиту ідентичність «Я» з часом, підтримувану і поділяється суспільством. (О. Безсонова, Н. Гавриш, К. Крутій та інші).

1.2. Особистісна ідентичність дітей старшого дошкільного віку: сутність, структура та зміст феномену

Особистісна ідентичність дошкільнят вивчалася не тільки як загальна проблема дитячої психології, а і як її структура. Проте, в дослідженнях вчених вважається, що структура особистісної ідентичності дитини достатньо

суперечлива. К. Коростеліна детально вивчила питання структуризації особистісної ідентичності дитини. У працях авторки виокремлено базові елементи дитячої особистості: «Я» ідентичність або індивідуальна ідентичність та «Ми» ідентичність або колективна ідентичність. У дітей-дошкільників «Я» ідентичність охоплює собою різні рольові ідентичності, які залежать від різних соціальних ролей дитини. Натомість «Ми» ідентичність поєднує в собі групові та інші категорії [33; 39; 40; 48; 56]. Науковиця переконана, особистісна ідентичність дитини – це сукупність індивідуальних і неповторних характеристик дошкільника по сталості, або деякої періодичності. Саме така дія дозволяє відрізнити малюка від інших.

Англійський психолог Г. Теджфел підтверджує позицію К. Коростеліної, визначаючи соціальну ідентичність як специфічну частину «Я-концепції», результатом якої є емоційна залученість дитини в суспільство. «Я-концепції» включає в себе особливе суб'єктивне ставлення до зовнішніх чинників, а також усвідомлення себе – фізичного, особистісного, морального і духовного.

Кононко О., аналізуючи зміст і сутність особистісної ідентичності, прийшла до висновку, що самосвідомість дітей – це цілісний феномен і за змістом, і за характером. Вказаний процес включає в себе життєву позицію, психологічну готовність до життєздійснення та особистісну зрілість дитини-дошкільника. Крім того, авторка виокремила рефлексивні елементи особистості дошкільнят: рефлексію, механізми ідентифікації і диференціації. Саме ці елементи особистості, на її думку, служать основою для формування природної ідентичності і існують як важливий чинник в побудові індивідуальної системи особистості дитини.

Наразі питання про співвідношення особистої та соціальної ідентичності викликає багато різних дискусій. У психолого-педагогічних дослідженнях вчені пояснюють «соціальну ідентичність» як протилежність «індивідуальної». Але ідентичність спочатку розглядалася як процес соціального розвитку дитини. Обидва аспекти, що входять в структуру

ідентичності, як правило, виділяються психологами – соціальний і особистісний або особистісно-орієнтований.

На думку вченого Ю. Хабермаса, поняття «Я-ідентичність» може застосовуватися як система соціальної та особистісної ідентичності. Більше того, обидві ідентичності функціонують разом як безперервний процес взаємодії. Він описує структуру особистісної ідентичності дитини як 2 нероздільні ідентичності, що переплітаються одна з одною і підтримують «баланс самоідентифікації».

Гідденс Е. також вивчав структуру ідентичності дитини як абсолютно різні два полюси: перший – це повна відповідність особистості, а другий – це самоізоляція. У своїх працях він запропонував використовувати цей термін «спільна ідентичність². Виключно вона дає характеристику особистості дитини як несвідомий потяг до будь-якої спільноти, групи, суспільства. Вчені розглядають особистісну ідентичність дитини як соціальний інститут, що формує стабільність і соціальну впорядкованість в житті дитини.

Дослідник Бернс Р. вважає, що образ «Я» характеризує самооцінку дитини, тобто самооцінку самого дошкільника, являє собою емоційну оцінку його думок про людей, які прийняли або відкинули риси образу «Я» [2; 5; 8; 26; 33; 39; 40; 48; 56; 63; 65; 71].

У психолого-педагогічному дискурсі встановлено, що самостійність особистісної ідентичності дошкільнят є емоційною складовою самоотношення і елементом «Я-концепції», в той час як самооцінка – це конкретна оцінка якостей самої дитини, рівня адаптації в суспільстві, порівнюючи себе з іншими. Самооцінка включає в себе суб'єктивну освіту в практиці психології людини і відображення дій і норм, що існують в суспільстві.

У дітей у віці 5-7 років самооцінка формується досить поступово відповідно до їхньої особистісної ідентичності. Коли дитина бачить вчинки інших людей, вона спочатку поступово набуває досвіду оцінки оточуючих його людей. Потім вона може ідентифікувати себе з дорослими і оцінювати себе з однолітками.

Вчені виокремлюють три основні компоненти структури особистісної ідентичності:

1. Емоційний і ціннісний;
2. Когнітивний;
3. Діяльнісний.

Когнітивний компонент як складова особистості дитини описаний авторами Е. Еріксоном, Е. Белінською, Е. Бернсом, Р. Шнайдером та Л. Ін у такій психологічній літературі він розглядається досить часто. Наприклад, дослідник Теджфел розглядає когнітивний компонент особистості як один з аспектів індивідуальної я-концепції, який визначається знанням свого становища в суспільстві з емоційною оцінкою цього оточення. Шнайдер Л відносить до когнітивного компонента ідентичності дитини, все, що стосується розвитку власної особистості дитини у старшому дошкільному віці, зміст когнітивної частини ідентичності визначається як соціальний досвід дитини та передбачає визнання приналежності дошкільника до своєї статі відповідно до його гендерних характеристик.

Також у дітей старшого дошкільного віку є певне уявлення про свою особистісну ідентичність, включаючи усвідомлення певних дій, розуміння свого становища в суспільстві, розуміння віку дошкільнят. Емоційні цінності, які є наступним елементом особистісної ідентичності, включають в себе унікальну оцінку особливостей рольової поведінки дитини і певних аспектів. Цей елемент ідентичності залежить не тільки від особистісних якостей старших дошкільнят, а й від їх ставлення до родичів і оточуючих людей. В результаті дослідження Беляєвої стало ясно, що емоційна і ціннісна складова ідентичності взагалі не залежить від уявлення про себе [1; 3; 6; 12; 43; 72]. Цей елемент ідентичності формує у дошкільнят здатність давати правильні оцінки по відношенню до оточуючих, характеризувати себе, свої вчинки і якості. Беручи до уваги становище малюка в суспільстві в цілому, його власна оцінка завжди багато в чому залежить від оцінки батьків та інших дорослих.

Останній елемент особистісної ідентичності дитини вважався

ефективним проявом змісту ідентифікації, тобто елементом поведінки. Цей компонент ідентичності включає в себе усвідомлення власної ідентичності у відповідь на зміни в поведінці, поведінці об'єктів або особистісних якостях, пов'язаних з діяльністю по здобуттю об'єктом незалежності, рефлексії, ідентифікації.

У дошкільнят у віці 5-7 років уявлення про себе формується у вигляді «Я-образу» або «Я-концепції». Саме цей образ містить уявлення про переживання, в думках, емоціях і їх характерних рисах. Образ самого себе в основі Я-концепції лежить самооцінка самої дитини як системи, повністю пов'язаної з психікою і діяльністю особистості. Самооцінка дитини відображає її ставлення до себе, знання і уявлення про себе. Правильна самооцінка малюка повністю пов'язана з його когнітивної частиною – знаннями про самого себе, про власні прагнення, здібності та ідеї.

Я-концепція формується у дітей дошкільного віку в результаті самопізнання або прояви відображення образу «іншого», спочатку стає дорослим, потім співрозмовником. Коли дитина бачить себе очима іншого, він прирівнюється до нього і стає схожим на нього. Згодом дошкільник зростає, його я-концепція стає індивідуалізованою і диференційованою. Спочатку дитина у віці 5-7 років оцінює себе, свій одяг і зовнішній вигляд, порівнює своє місце в суспільстві і власну активність. Коли дитина починає оцінювати себе і прирівнювати до інших, він вибирає людину, яка буде копіювати його дії, вчинки і зовнішність. Дошкільнята у віці 5, 6 і 7 років найчастіше вибирають батька, вихователя або компаньйона.

Кон І. підкреслював взаємозв'язок між поняттями «особистісна ідентичність» і «Я-концепція», але сам поділяв «Я» на 3 складові: «Я-концепція», дієве «Я» і чинне «Я». Ці аспекти ідентичності покликані до відповідальності за внутрішній процес самоосмилення дитиною самої себе [7; 9; 27; 33; 52; 66].

Соціальна ідентичність характеризується самовизначенням людини в суспільстві. Про це повідомив у своїх працях дослідник Левін Курт, на думку

якого, індивіди потребують почуття групової ідентичності для підтримки почуття внутрішнього спокою. Соціальна ідентичність вважається дуже важливою складовою самосвідомості, яка визначає особливу поведінку, емоції, почуття та думки дитини. До основних елементів соціальної ідентичності відносяться погляд на своє оточення, цінності, формування образу «Я» і «Ми».

Ідентичність індивіда складається з чіткого переліку характеристик: здатності підтримувати себе, зберігати цілісність, а також здатність дитини робити дитину схожою на саму себе. Вивчаючи поняття «соціальна» і «особистісна» ідентичність, можна стверджувати, що соціальна ідентичність є компонентом структури особистісної ідентичності. Дослідник Д. Фельдштейн детально вивчив соціальну взаємодію дошкільнят з суспільством, і в результаті дослідження було встановлено, що дошкільнята реалізують уявлення про себе в кінці зазначеного віку, тобто діти у віці 5-7 років отримують перший соціальний досвід, який допомагає вибудовувати відносини з однолітками і оточуючими. Дорослі в майбутньому житті [10; 14; 21; 30; 45; 53; 67; 74; 81].

Таким чином, особистість старшого дошкільника визначається як внутрішня динамічна структура, що складається з певних елементів і складових. Також ідентичність дитини в зазначеній віковій групі розглядається як особлива частина я-концепції, що включає різні самосвідомості.

1.3. Чинники формування особистісної ідентичності старших дошкільників

Карабанова О. і Столін В. разом з іншими вітчизняними психологами вивчали розвиток особистості в дошкільному віці, аналізуючи чинники, що впливають на процес формування особистісної ідентичності на різних рівнях, в своєму дослідженні психологи вважають, що формування особистісної ідентичності в дошкільному віці залежить від правильної позиції батьків і збалансованості сімейної системи – правильного управління, обмежень тощо.

На основі детального аналізу новітніх наукових розвідок було визначено

основні з них, які детермінують рівень самооцінки старших дошкільників. При тому, відзначається, що особистісна ідентичність формується під впливом трьох просторів: соціального, гендерного та особистісного [16; 18; 23; 35; 38; 46; 54; 60].

Буде доречним вказати, що соціальні чинники включають: оцінку дорослих та інших людей, рівень соціальної ідентичності, виховання в сім'ї. Особистісні фактори включають зміст Я-концепцій, самооцінку і рівень мислення. Гендерний фактор є необхідною умовою для усвідомленого і безперервного формування ідентичності. Науковці, що займались питаннями дитячої ідентичності (Кононко О., Рейпольська О.), переконують, що на якість розвитку особистісної ідентичності, впливають власні цінності в порівнянні з іншими, висловлювання батьків, сім'ї. Отже, у старшого дошкільника формуються власні способи і шляхи взаємодії з оточуючими.

Іванова І. вивчає соціальний досвід як чинник впливу на ідентичність, що пов'язаний з успішною соціалізацією дитини в період розвитку старшого дошкільного віку. Також дослідники вважали, що з часом ідентичність дитини буде диференційована, визначена і включена в якісь специфічні структури.

Дорослі, які заохочують і підтримують пізнавальні ініціативи дітей раннього віку в спілкуванні з дітьми, можуть допомогти залучити їх до пізнання навколишнього світу. У цьому віці для дітей дуже важливий позитивний досвід взаємин з дорослими, який підвищує інтерес до навколишнього світу, сприяє посидючості і активності у вирішенні проблем.

У житті дитини дорослі дуже авторитетні і впливають на її психічний та емоційний розвиток. Найближчим до дитини серед важливих дорослих є мати. Саме з матір'ю малюк найчастіше проводить час і ділиться своїми почуттями і враженнями. Непослух і капризи є своєрідним засобом встановлення контакту з іншими людьми. Потім, для матері дитини важливим дорослим є вихователька дитячого садка, яка часто також спілкується з малюком [17; 20; 22; 29; 31; 43; 53; 58; 62; 70; 82].

Однією з важливих складових розвитку дитини є гармонійне і плідне

спілкування з дорослими, яке дозволяє залучити цікавість дитини до навколишнього світу діти старшого дошкільного віку дуже цікавляться різними сферами дорослого життя. Вони захоплено розповідають про себе, своє життя і друзів. Вони явно проявляють увагу до соціального оточення, свого життя, життя дорослих і однолітків, а також до свого досвіду.

Діти у віці 5-7 років докладають зусиль до пошуку спільних інтересів і взаєморозуміння з дорослими, вони прагнуть до емпатії стосовно себе і підтримки дорослих. Старший дошкільник прагне осягнути, що таке добре, а що таке погано і як поводити себе в різноманітних ситуаціях. Це підвищує чутливість дитини до освітнього процесу, встановлюється кодекс поведінки (Русакова Т., Литвиненко С. і, Урбанська М.).

Саме в цьому віці діти звертають увагу на дії, слова дорослих і оточуючих. Вони сприймають свої помилки очима дорослих, а також адекватно реагують на різні зауваження і коригують свої дії. Комунікація з дорослими сприяє розумінню, що допомагає зрозуміти, що дорослі намагаються стати вчителями і тому діти мали б поводитись як учні.

Дослідниця Пехотска О. переконує, що дошкільник проявляє більшу зацікавленість до взаємин дорослих в різних аспектах життєтворчості, ніж до поведінки суб'єкта, на яке завжди націлені дорослі. В результаті спілкування з оточуючими дитина використовує в своїх іграх все, що він бачить у дорослому житті. Спілкування з вихователями також грає важливу роль в житті дитини.

Конструктивні стосунки та співпраця надають дітям впевненості, позитивної самооцінки, розуміння інших та радості від успіху. Вони відчують, що вони вже не «Я», а «Ми» у загальній проблемі (Еріксон Е., Кулі Ч., Скіннер Б. тощо). Взаємозв'язок відносин з вихователями сприяє підвищенню самооцінки [15; 19; 24; 28; 32; 49].

Іншим важливим чинником процесу формування особистісної ідентичності дитини старшого дошкільного віку виступає комунікація з ровесниками, в процесі якої у дошкільника розвиваються соціальні характеристики, елементи спільнотності, готовність до діалогу і полілогу

(Вукова О., Манона-Томова В., Зданевич Л. та інші). Коли ми граємо разом, розмовляємо або створюємо щось нове, діти починають бачити себе очима інших, тому що вони впливають один на одного.

Дошкільнята за допомогою різних іграшок досить часто розповідають про все, що вони сприймають, пропускають через всю сенсорну систему, намагаючись поділитися враженнями і почуттями з однолітками, на основі чого вони отримують своєрідний «фідбек» як зворотню реакцію на неї саму, як вираження проектування її особистості в інших, завдяки чому формується її соціальна поведінка. Дітям старшого дошкільного віку досить цінно гратись з однолітками, оскільки їм стає зрозуміло, що у їхніх однолітків є позиція не тільки «Я», але й «Ми», є інші ігри, правила, інтереси, здібності тощо.

Вчені О. Вукова і Г. Гріднева прийшли до висновку, що відносини між дошкільнятами і їхніми ровесниками істотно відрізняються від відносин між дорослими людьми. Основною відмінністю є значно емоційно насиченіша взаємодія між дітками, яка супроводжується барвистими фантазіями, витівками, вираженням багатого словникового запасу, а також більшою розкутістю та безпосередністю. На відміну від дорослих, ті ж відносини між однолітками повністю позбавлені стандартних норм і правил.

На процес формування особистісної ідентичності дитини впливає становище малюка в системі взаємодії сім'ї і загального людського оточення. Як результат, в процесі різних взаємин (батько-дитина, компаньйон, друг) у дитини розвиваються психологічні особливості, які створюють його особистісну ідентичність. (Коломинський Я., Мелтас М.). Бульше того, взаємодія в родинному середовищі в цілому впливає на формування ідентичності особистості дитини-дошкільника.

Міллер Н. в результаті тривалого дослідження підтверджує попередню позицію та доповнює, що їхні стосунки стають зразком, протомоделлю поведінки, які діти копіюють на підсвідомому рівні. Всі правильні і помилкові вчинки, поведінка оточуючих, оцінка зі сторони дорослих стають основою формування власних якостей у дитини, а відтак і основою особистісної

ідентичності [57; 76; 77; 83].

Отже, можна говорити про безпосередній вплив особистої та соціальної ідентичності дитини, що визначається у її свідомості. На процес формування особистості дитини старшого дошкільного віку впливає самооцінка і сприяє повноцінному розвитку. Якщо у дитини висока самооцінка, у неї позитивне ставлення до свого типу особистості, до власних набутих якостей, навичок, вона задоволена особливостями розвитку своєї особистості. У багатьох завищена самооцінка призводить до нездатності адекватно оцінити свої недоліки і навпаки – занижена самооцінка призводить до не готовності використовувати свої позитивні якості, оскільки такі діти надто багато уваги приділяють власним недолікам, бачать набагато менше позитиву в своїх істотних перевагах (Первин, Л. Джон, О.).

За словами Ананьєвої б., у дітей у віці 5-7 років самооцінка дійсно відображає оцінку дорослих. Коли це відбувається в зовнішньому світі, в спільноті однолітків та інших людей, з'являється належна самооцінка дитини. Гендерний фактор, який також впливає на розвиток особистісної ідентичності, полягає в гендерно-рольовій ідентифікації дітей з певними представниками цієї статі (частіше з матір'ю). Механізм статево-рольової ідентичності виражаються у соціальній оцінці затребуваної поведінки дошкільника у будь-якій ситуації. Психологічні гендерні стереотипи актуалізуються у віці 5-7 років. Серед хлопців розвивається почуття влади, розуміння і гамірливості. Дівчаток більше приваблює спокій, ввічливість і слухняність.

Відомий психолог. А. Кікінеджи і А. Кононко вважали, що починаючи з 5-и річного віку, дошкільники поступово осмислюють сталість своєї статі, вони точно розуміють, що стать не змінюється при зміні зачіски або одягу [64; 78; 80].

Л. Вейцман підкреслювала, що спільна діяльність і спілкування дітей з дорослими та зокрема з батьками впливають на формування статево-рольової ідентичності. Значущого впливу на формування ідентичності старших дошкільників спричиняють особливості і рівень їхніх мисленнєвих процесів. Тому дитина вже з 5-річного віку часто має досить стійку соціальну ідентичність.

Психологи виявили, що діти, які займають високе становище в суспільстві, як правило, більш здатні до належної самооцінки і поведінки.

Отже, на процес формування особистісної ідентичності дитини впливають багато чинників, а саме: соціальні та особистісні. Батьки, вихователі, взаємодія дітей з соціальним оточенням, становище сім'ї, соціалізація в суспільстві, порівняння себе з іншими.

1.4. Обґрунтування психолого-педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти

В новітній педагогічній науковій галузі дошкільний вік вважається віком потенційних можливостей як для розвитку пристосувальних механізмів дитини, так і для правильного сприйняття навколишньої дійсності і гармонійного дії в незнайомих для дитини суспільних умовах впродовж цього віку відбувається формування особистості дитини, її здатності осмислювати власні життєві зміни, не відомі досі функції, соціальні ролі, проявляти доброзичливе ставлення до інших людей і орієнтуватись по-новому у навколишній дійсності [2; 12; 18; 22; 34; 45; 60].

До всього цього дитина простувала від початку свого життя, освоюючи весь спектр соціального життя і відповідного досвіду. Спочатку макрокосм зовнішнього світу зводиться до сімейного оточення, яке в першу чергу відповідає за виховання дітей. Глибокий смисл, вимір і потужність цієї відповідальності визначаються соціальним статусом сім'ї [11; 17; 32; 38; 43; 71; 79; 81]. Безсумнівно, процес соціальної ідентифікації, формування особистості, власне особистісна ідентичність починається з сім'ї. основною специфікою сім'ї є її психоемоційний мікроклімат, що спричиняє відповідне ставлення дитини до самої себе і визначається не тільки почуття власної значущості, а й ставлення до інших людей. У дитини розвиваються цінності, світогляд в цілому і спосіб поведінки в різних сферах суспільного життя. Батьки є тими першими людьми, з

якими ідентифікує себе їхня дитина [1; 3; 5; 6; 13; 19; 20; 36; 48].

Сучасні вчені (А. Богуш, Н. Гавриш, С. Ладивір, Т. Поніманська) ЗДО як освітню систему, що потребує чіткої скоординованості всіх її елементів, системності взаємопов'язаних методичних підходів, нових якісних характеристик, необхідних для виховного збалансованого впливу на соціальне середовище і розвиток особистості дитини. На основі збільшення спектру соціалізуючого впливу на підростаючу особистість дитини із залученням педагогічного персоналу закладів з можливістю використання суспільного та природного середовища, заклад дошкільної освіти буде являти собою відкриту систему, яка надасть можливість дитині спеціально моделювати умови для прояву позиції суб'єкта соціалізації [4; 7; 19; 38; 54; 56; 61; 79]. Сучасні дошкільні освітні установи є місцем, де вихованець одержує право здобути важливий досвід самостійного соціального і практичного конекту з тими сферами життя, які дуже важливі і близькі для його розвитку.

Таким чином, основний принцип менеджменту освітньої діяльності полягає в тому, щоб вона була зрозумілою [32; 47; 51; 55; 64; 79; 82]:

- нерозривність розвитку уявлень дітей про навколишню реальність як частини світу, що відзеркалює соціальні відносини і спільну діяльність людей;
- розвивати усвідомлене прагнення бути учасниками в житті оточуючих людей як необхідна умова освоєння дітьми соціального досвіду;
- достовірність і педагогічна доречність у виборі інформації про інших;
- складність реалізації багатьох видів дитячої активності у становленні позитивного ставлення людей до світу; використання прикладу дорослих як власне носіїв знань, норм, цінностей.

Дошкільне дитинство є базою у соціальному становленні особистості. Успішність процесу соціалізації залежить від того, наскільки успішно відбувається формування особистісного механізму соціальної ідентичності на даному віковому етапі не тільки під час навчання в школі, а й при самовизначенні індивіда в житті [1; 7; 14; 23; 27; 35; 44; 49; 57]. Дошкільне дитинство, за А. Богуш, Н. Гавриш, О. Рейпольскою, можна розділити на дві категорії: гідний

себе етап життя людини; етап підготовки до наступного етапу життя – шкільне дитинство; період, коли розвиваються основні риси характеру, що визначають напрямок, поведінку і діяльність людини впродовж життя, а не лише передумови. Дошкільні освітні установи забезпечують початок етапу самореалізації особистості, її творчої активності, самостійності, ініціативності на ранніх етапах її становлення і розвитку.

Сучасні дошкільні освітні установи гарантують право на дошкільну освіту, фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію, готовність продовжувати освіту. Забезпечити відповідність рівня дошкільної освіти вимогам основних компонентів дошкільної освіти (Національному стандарту дошкільної освіти) [3; 5; 15; 29; 40], санітарно-гігієнічним вимогам; основам гігієнічних навичок дитини та здорового способу життя, формуванню норм безпечної поведінки. Сприяє збереженню і зміцненню здоров'я дітей, розумовому, психологічному і фізичному розвитку. Здійснює соціально-виховний патронаж, взаємодію з сім'єю. Є розсадником поширення серед батьків психологічних, педагогічних і фізіологічних знань про дітей дошкільного віку. Здійснює інші повноваження відповідно до статуту дошкільного навчального закладу [2; 6; 8; 17; 57].

Парадигма особистісно-орієнтованої освіти культивує особистісні аспекти діяльності дитини, його соціальний досвід, переживання як засіб існування особистого досвіду. Особливість ситуації в соціальному досвіді дошкільнят полягає в тому, що емоційні переживання переважають розуміння соціальних наслідків.

При вступі до дошкільного закладу в мікросередовищі дитини з'являється важливий дорослий вихователь. Діти все ще серйозно залежать від його оцінки та авторитету у спілкуванні з ним. Тому саме вихователь є одним з перших після батька, кому неусвідомлено наслідують і уподібнюють дошкільника. Процес ідентифікації дитини багато в чому залежить від спілкування з вихователем і його поведінки. Деякі дослідники відзначають, що в дошкільному дитинстві дітей повинні виховувати педагоги з досить високим рівнем розвитку

особистості".

А. Кононко досліджувала формування і розвиток соціального досвіду дитини і підкреслила провідну роль дошкільних педагогів в цьому процесі. На її думку, дошкільнята є компетентними наслідувачами науки дорослих, тому вихователі несуть відповідальність не тільки за їх дії, а й за слова, тон голосу, зовнішній вигляд і жести. Діти виховуються як соціальні істоти за допомогою звичок, системи цінностей та уподобань, а також способу життя. Отже, найважливішим фактором гармонійної соціалізації дошкільнят є не настільки правильні настанови та інструкції, які постійно виконуються в соціальному життєвому просторі [2; 16; 25; 36; 46; 67; 71; 78].

За допомогою природних або штучно створених ситуацій (організована діяльність – гра, заняття) дошкільні установи створюють соціальні ситуації, які допомагають дитині ідентифікувати себе як особистість, визначити реальний обсяг свого соціального досвіду і поширити його. При організації спільних заходів і «способів життя» дитячого колективу в дошкільних освітніх установах виникають ситуації, в яких діти розуміють своє ставлення до самих себе, своїм вибором, людям, природі тощо. Ми переконані, що багата і розумно оснащена предметна гра і природна освітнє середовище – це місця, де діти граються, стимулюють до саморозвитку і незалежності особливе місце в тематичному ігровому середовищі займає місце для вивчення психічних процесів дитини. Воно віддається дидактичним і розвиваючим матеріалами, які цілеспрямовано використовуються для активізації і досягнення чітких цілей, таких як формування певних навичок, виховання певних моральних якостей.

Таким чином, створюється ситуація самовизначення в суспільстві. Вибираючи рішення в ситуації самовизначення, дитина подумки «переглядає» минулий досвід, як вона чинила в таких випадках і які були наслідки, тобто механізм самовизначення в суспільстві полягає у виборі між його власними особистими інтересами та інтересами інших, тобто між однолітками або дорослими.

Безсумнівно, в роки дошкільного дитинства зростає роль дорослих в

соціалізації і процесі визначення дитини як особистості, дитина орієнтована на дорослого, його оцінку, знання і поведінку. У той же час процес входження дитини в організоване суспільство не може бути обмежений тільки соціальним досвідом, який він набуває у взаємодії з дорослими. Важливою умовою соціального розвитку людини в дошкільному періоді дитинства є наявність інших дітей, які задовольняють найважливіші потреби дитини в спільній діяльності, спілкуванні та емоційному контакті. Приєднуючись до дитячого колективу, дитина опиняється серед дітей, які разом грають, навчаються та організовують своє повсякденне життя. Таким чином, перша ідентифікація, яка виникає в свідомості дитини, – це усвідомлення приналежності до певної гендерної групи, що відповідає гендерному стереотипу, вже навіюваному дитині, розуміння гендерних відмінностей дітьми старшого дошкільного віку все ще обмежене. Отже, призначення ЗДО повинна базуватися на інформації, пов'язаній із статтю, щоб забезпечити відповідний вектор для процесу самоідентифікації в певній гендерній групі.

Оскільки гендерна ідентичність є базовою структурою ідентичності, дослідники відзначають, що формування гендерних стереотипів в дошкільні роки залежить від загального інтелектуального розвитку дитини, і цей процес протікає під впливом соціально підтримуваних вправ і пов'язаний з проявом самоідентифікації. Діти дошкільного віку дізнаються, що означає бути чоловіком або жінкою, визначають себе як хлопчиків або дівчаток, і тоді ідея їх власної гендерної ідентичності стає незавершеним результатом. Протягом усього життя вона наповнюється не тільки соціальними і культурними змінами, а й різним змістом в залежності від діяльності самого індивіда [3; 4; 8; 10; 13; 25; 28; 30; 47; 51-4 60].

Дошкільні освітні установи націлені на виховання дітей як самостійних особистостей, покликаних створити передумови для формування соціально зрілої особистості, здатної критично мислити, активно взаємодіяти з суспільством, відповідати стандартам вільного, гуманістичного і демократичного суспільства, робити вибір і ідентифікувати себе в

навколишньому середовищі [2; 25; 45].

Саме тому сім'я і оточення сучасних дошкільних установ забезпечують обґрунтування освітніх умов для виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.:

1) забезпечити суб'єкт-суб'єктну взаємодію між учасниками освітнього процесу (Діти-дітям, діти-дорослим, діти-дитячим групам);;

2) створення емоційно насиченого середовища, спрямованої на розвиток особистісної ідентичності у старших дошкільнят;

3) підвищення рівня професійної компетентності вихователів дошкільних установ в питаннях особистісної ідентичності та способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку.

Отже, за першими психолого-педагогічними умовами – забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу (Діти - дітям, діти-дорослим, діти - дитячим колективам) – ми відзначаємо, що особистісна ідентичність формується під впливом як особистісних (зміст я-концепцій, самооцінка) і соціальних (сімейне оточення, стан здоров'я) факторів. Таким чином, виховання особистісної ідентичності відбувається в освітньому середовищі сім'ї та дошкільних установ, де гарантується взаємодія між дітьми і дорослими, спілкування, гра, організована спільна діяльність і взаємодія дітей з групами дітей.

Особливості сучасних дошкільних освітніх установ сприяють процесу входження зростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних відносин і прищеплення практичних життєвих навичок, їх індивідуалізації, соціалізації та формування ідентичності. Роль у цій взаємодії відіграють дорослі-батьки та опікуни, а також сама дитина. Найближчий дорослий створює певну педагогічну просту атмосферу, відповідну умовам раціонального лікування позитивних і негативних переживань, які дарує дитина самій собі і йому, з одного боку, дорослий представляє суспільство для дітей, займає центральне місце в Дитячому світі, служить носієм знання, вміння і моральні цінності, з іншого боку, в процесі освітнього спілкування з однолітками у дитини завжди є кодекс

поведінки по відношенню до оточуючих. Ми стикаємося з необхідністю практикувати і застосовувати це в різних ситуаціях. У спільній діяльності дітей, умінні координувати поведінку, проявляти доброзичливе ставлення до однолітків і відмовлятися від особистого прагнення до досягнення спільних цілей необхідно постійне спілкування і спільна діяльність, дітям при відповідних діях необхідно знати норми поведінки, керуватися ними, впливати і формувати зміст саморозвитку-поняття, що формують самооцінку і впливають на формування особистісної ідентичності. Ви будете навчені.

Для виховання особистісної спрямованості, при якій здійснюються суб'єктивні відносини між дорослим і дитиною, вона повинна вміти займати іншу позицію. І це стосується не тільки дорослих, але і всіх - однолітків, родичів, друзів. Це механізм ідентифікації-коли людина «приміряє» на себе роль іншої людини і ідентифікує себе з цією моделлю (діями, словами, ситуаціями і т.д.). Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в умовах дошкільного освітнього процесу

Така освітня співпраця сприяє позитивному ставленню до вихователя в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти, творчих об'єднаннях ровесників, успішному формуванні позитивних рис особистості і якостей, спрямованих на саморозвиток індивідуально.

Суб'єкт-суб'єктні відносини своєю перевагою сприяють також творчому особистісному розвитку і зростанню не тільки дошкільників, але й вихователів, створюючи умови для самовдосконалення, самопідсилення. Як влучно зазначає І. Зимня, розвиток дітей передбачає постійний саморозвиток вихователя, що є умовою розвитку дитини. Для того щоб діти активно займалися самоосвітою, сприяли особистісному зростанню і заохочували розвиток позитивної «Я-концепції», сам педагог повинен бути зразком відповідної поведінки, що визначає продуктивну педагогічну взаємодію. Таким чином, освітній процес у ЗДО – це не тільки усвідомлене і наполегливе засвоєння знань, умінь, систем пізнавальної або творчої діяльності, сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій педагогів і учнів, спрямованих на формування світогляду дитини, а й сукупність послідовних і взаємопов'язаних перетворень в їх розвитку, що сприяє

формуванню особистісної ідентичності .

Розглянемо особливості суб'єкт-суб'єктних відносин на рівні дитина-дитина. Деталі взаємин між дітьми старшого дошкільного віку та їх однолітками істотно відрізняються від взаємодії з дорослими. Контакт дитини з іншими дітьми більш яскравий і емоційно насичений, характеризується відсутністю строгих норм і правил, яких необхідно дотримуватися при спілкуванні з дорослими. Разом з однолітками діти більш розкуті, частіше проявляють ініціативу, креативність, намагаються нав'язати власні моделі поведінки, демонструють свої навички та вміння. Емоційне благополуччя багато в чому залежить від його положення в системі міжособистісних відносин. Статус дитини в групі сильно впливає на формування співчуття, колективізму, дружелюбності, самопочуття дітей, які користуються симпатією більшості, і, навпаки, на брак спілкування, депресію, самотність, якщо дитина не відчуває симпатії оточуючих, на його характер, ставлення до всього, що його оточує, і ставлення до самого себе. У ситуації формальної рівності (всі діти одного віку і навчаються в одній групі в дошкільних установах) відносини, які складаються у старших дошкільнят з іншими дітьми, що відрізняються фізичними і психологічними схильностями, розумовими здібностями і характером, залежать від соціальних, психологічних і біологічних особливостей, стану здоров'я та інших факторів. зовнішня привабливість самої дитини. Але найбільше стан дитини в групі залежить від вихователя (однолітки зазвичай ставляться до дитини так, як вихователь ставиться до нього).

Другою психолого-педагогічною умовою виступає створення емоційно насиченого середовища, спрямованого на просування особистісної ідентичності старших дошкільнят. Воно полягає в активному прямому і непрямому емоційному впливі вихователя на домашню тварину, яке служить об'єктом його ідентифікації. Отже, дитина у відносинах з дорослим засвоює соціальні норми поведінки і ідентифікує себе з ним. Правильно побудована освітня ситуація таким чином повинна стимулювати дитину до формування у нього здатності діяти і співпереживати, займати іншу позицію і ідентифікувати себе в даній

моделі поведінки або ситуації або безпосередньо ідентифікувати себе з суб'єктом дитини або дорослого. Крім того, це основний компонент процесу емпатії, розвинена форма якого має 2 когнітивних компоненти: здатність ідентифікувати і називати емоції, які відчувають інші, і здатність приймати чужу позицію. Емоційний компонент – це здатність емоційно реагувати. Емпатія завжди пов'язана з емоційними стосунками між двома суб'єктами. 1. Це узагальнене емоційне ставлення до змісту ситуацій, подій і явищ є однією з характеристик, що регулюють поведінку особистості.

Третя психолого-педагогічна умова – підвищення рівня професійних і особистісних здібностей вихователів дошкільних освітніх установ з питань самоідентифікації особистості і способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку, відзначимо, що: сукупність видів діяльності – рольові та особистісні характеристики педагога, які дозволяють йому формувати свою власну поведінку на високому рівні, є прикладами і об'єктами для наслідування, а не зникають. Це також дозволяє дітям розвивати незалежність і активність, надаючи їм право здійснювати свій власний вибір і розширюючи їх свободу.

Професійна компетентність педагогів сучасних дошкільних освітніх установ характеризується розвитком особистісних професійно важливих якостей і вмінням виконувати професійні завдання на основі інтегрованих професійних знань і умінь у поєднанні з вимогливими комунікативними навичками. Компетенції включають поліпшення здоров'я та профілактику, діагностику та прогнозування, планування, освіти та розвиток, освіти, комунікацію, виховання, організацію та освіти, контроль та самовдосконалення. Педагогічна діяльність, що представляє собою педагогічний вплив вчителя на дитину з метою його особистісного та інтелектуального розвитку, буде навмисною, якщо цією діяльністю займається людина, що володіє знаннями, необхідними для її здійснення.

У професійні функції вихователя входить створення освітніх умов для успішного виховання дитини (створення розвиваючого середовища, тобто середовища, яка спонукає дитину бути активним і діяльнісно

налаштованим). Забезпечувати охорону життя, зміцнювати здоров'я дитини, проводити з дитиною виховні заходи (реалізовані в плані роботи на основі програм і методичних документів), діагностувати дитину. Участь у виховному процесі батьків, регулювання і координація педагогічного впливу сім'ї, участь в установах дошкільної освіти, наукові дослідження, участь в самоосвіті. Для того, щоб здійснювати освітню діяльність, педагог повинен володіти знаннями, навичками, вміннями, особистісними якостями, досвідом, освітою і мотивацією. Професійна компетентність – незамінна характеристика, що визначає професійну освітню діяльність, здатність викладача вирішувати професійні завдання, що виникають в реальних ситуаціях, і типові професійні проблеми. Завдання педагогічної компетентності полягає в наступному: бачити дитину в освітньому процесі, проектувати і організовувати освітній процес, створювати розвиваюче середовище в групах дошкільних освітніх установ. Основна мета - допомогти педагогам і професорсько-викладацькому складу в цілому вдосконалювати і розвивати свої професійні здібності з метою досягнення якісних результатів в освітній діяльності. Для досягнення цієї мети необхідно визначити початковий рівень професійної підготовки педагогів, розробити цілі, спланувати і організувати методичну роботу. Підвищення кваліфікації педагогів дошкільних установ і створення ефективних умов для всебічного і безперервного розвитку дитини, якості взаємодії з сім'єю визначає головне завдання:

- 1) Навчання і розвиток педагогічного колективу, управління професійним розвитком;
- 2) виявлення, дослідження, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду;
- 3) Підготовка методичного забезпечення для здійснення освітнього процесу;
- 4) координація діяльності дошкільних освітніх установ і сім'ї для забезпечення всебічного і безперервного розвитку учнів;
- 5) координувати діяльність дошкільних освітніх установ з іншими установами для виконання завдань розвитку дитини і координувати роботу

всього закладу;

б) Аналіз якості роботи по створенню умов для забезпечення позитивних змін у розвитку особистості вихованців шляхом підвищення професійних здібностей педагогів.

Таким чином, осмислення результатів теоретичного аналізу і вивчення практичного досвіду стало основою для визначення і теоретичної демонстрації педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасних дошкільних освітніх установах як чинника підготовки успішних педагогів і створення відповідних умов.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методика і процедурне забезпечення дослідження особливостей особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

З метою визначення критеріальних засад емпіричного дослідження нами було застосовано вже існуючі напрацювання стосовно досліджуваного феномену, проте з детальною їх обробкою та врахуванням сучасних тенденцій щодо вивчення стану особистісної ідентичності старших дошкільнят.

Ічанська О., зокрема, в авторських наукових розвідках з цього питання виділяє такі критерії, як своє «Я» і тимчасову транспозицію емоційних цінностей, тобто спадкоємність, прийняття різних аспектів «Я». з метою дослідження особливостей виховання ідентичності особистості психологиня Х. Турецька виокремила такі критерії:

- Когнітивний (специфічна інтегрована система самооцінки дитини);
- Критерій інтерактивних відносин (здатність встановлювати міжособистісні взаємини);

Критерій активності (здатність бути продуктивним) [26; 28; 30; 56].

Крім того, дослідник М. Кончаловська розглядає об'єктивні і суб'єктивні критерії. Мета-вміння аналізувати і порівнювати поведінку оточуючих, оцінювати соціальний статус інших людей, порівнюючи його зі своїм власним. Суб'єктивним критерієм виступає міркування дитини про себе, свій статус в сімейних відносинах і власну самооцінку.

У процесі визначення критеріїв не так важливо враховувати усвідомлене ставлення дитини до інших людей. Це швидше результат, індикатор спільної діяльності дорослих в ході соціалізації дітей, які досить динамічно засвоюють соціальні уявлення та цінності, як інших, так і свої власні. Отже, існує

взаємозв'язок між соціальним досвідом, ставленням до інших, навколишнім середовищем і самим собою, що уможливорює здійснення вибору та прийняття рішення.

Використовуючи когнітивні критерії, можна всебічно дати оцінку свідомості та інтересам дітей старшого дошкільного віку. Означені критерії ми будемо розглядати наступним чином:

- комплекс уявлень людини про себе;
- комплекс знань про себе;
- аперцепція та акцептація безперервності свого «Я».

Крім того, когнітивний критерій припускає здатність ідентифікувати себе у процесі власної діяльності, інтерпретувати осмислення дошкільником своєї статі, передумови емоційного стану чи настрою тощо.

Емоційно-ціннісний критерій використовується для визначення впливу мотиваційно-емоційної компоненти особистості старших дошкільнят на процес зіставлення/протиставлення, ідентифікації себе з однолітками, дорослими або яким-небудь казковим героєм.

Слід відмітити, що даний критерій для старших дошкільників виступає основним, оскільки виявляється у намаганні ідентифікувати себе з оточуючими. Його показниками є ставлення власних позитивних цінностей до оточуючих, емоційна стабільність, емоційне ставлення до інших людей.

Критерій поведінкової активності використовується для визначення активності дитини в прояві самоідентифікації з оточуючими. Були встановлені такі показники цього критерію: самостійність, практична активність і рефлексія особистої поведінки стосовно оточуючих.

За результатами аналізу виокремлених показників і критеріїв далі було виявлено рівень сформованості та вихованості особистісної ідентичності у дітей віком 5-7 років: високий, достатній, середній, не достатній.

Пропонуємо детальніше розглянути характеристики і показники кожного з названих рівнів ОІСД (особистісної ідентичності старших дошкільників).

Дитина з *високим рівнем* особистісної ідентичності (ОІ) проявляє

впевнений інтерес до матеріалу і розмови. У таких дітей є власний настрій, вони здатні правильно визначити свою стать і пояснити вибір бажаної ідентифікації одноліткам і дорослим і, як правило, є скоріше позитивними, ніж негативними прикладами.

Дітям на *достатньому рівні* цікаво спілкуватися з дорослими, але вони можуть запитати педагога про тематичні завдання. Така дитина здатна правильно визначити різницю між своєю статтю (сексуальним) і інтерпретувати свій настрій, але не зовсім розуміє, чим він зумовлений, обирає собі об'єкт ідентифікації серед однолітків, казок і навіть дорослих, а також може пояснити свій вибір, однак досить багатослівно та не чітко. Дошкільник прекрасно усвідомлює роль дорослого, співставляє/протиставляє себе з ним, у нього, разом з тим, завищена або адекватна самооцінка, добре ставлення до однолітків і дорослих, але дитина не постійно приймає правильні рішення. Крім того, респонденти цієї групи здатні пояснити відмінності і подібності в смаку і зовнішньому вигляді, а також передбачити оцінку дорослих з приводу їх поведінки і самих себе.

Дошкільнята на *середньому рівні* не здатні контролювати свої емоції і інтерпретувати симптоми самоідентифікації з дорослими або однолітками. Вони також не можуть на відповідному рівні пояснити й схарактеризувати свої гендерні відмінності. Діткам цієї групи притаманна низька або неадекватно висока самооцінка і складність в аналізованні поведінки.

Діти з *недостатнім* рівнем поведінки поводяться індіферентно, байдужо, без особливого зацікавлення змістом чи процесом спілкування. Такі дошкільники володіють досить поверхневою і вкрай недостатньою інформацією про свої статево-рольові особливості, соціальні ролі в ЗДО, родинному середовищі чи/і соціумі. Діти потребують додаткові навідні запитання щодо матеріалу, їм недостатньо запропонованої теми. Також вони не можуть адекватно охарактеризувати власний настрій, не виявляють зацікавленості до ідентифікації себе з дорослим або з якимсь казковим героєм, має завищену або занижену власну самооцінку.

Реалізація емпіричного етапу дослідження базується на описаних у

попередньому розділі теоретико-методологічних узагальненнях. Таким чином емпірична частина становитиме своєрідну верифікацію теоретичних концептуальних положень та висновків щодо формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Метою емпіричного етапу дослідження є виявлення рівня сформованості особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання на даному етапі:

1. Вибрати методи і методики для вивчення рівня сформованості особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

2. Вивчити вплив дорослих (вихователів ЗДО, батьків) на особистісну ідентичність дошкільнят в сучасних ЗДО.

3. Розробити методичну програму формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

В ході емпіричного етапу суб'єктами дослідження були діти старшого дошкільного віку, на яких було зосереджено основну увагу. Педагоги (вихователі) дошкільних установ, батьки дітей. В ході дослідження було забезпечено тісну співпрацю з усіма суб'єктами, залученими в освітній процес. В емпіричному дослідженні було задіяно 62 дітей старшого дошкільного віку, 4 вихователі і 47 батьків. Базою дослідження було обрано ЗДО «СвітЛичка» № 28» м. Чернівці.

Метою дослідження було виявлення загальних тенденцій, отримання нових емпіричних даних і визначення закономірності процесу формування ОІ (особистісної ідентичності) дошкільнят в сучасних дошкільних установах. Для досягнення мети і вирішення визначених завдань було проведено емпіричне дослідження за 2 напрямками: з дошкільниками і з дорослими (батьками та вихователями):

1. Розуміння індивідуальності імені, статі дитини, здатність порівнювати себе з іншими, співвідносити свої претензії з можливостями, успіхами і невдачами, спрямованість власних чеснот і недоліків, прояв самоповаги, елементарної гідності, впевненості в своїх здібностях, обізнаність і

досвід минулого і сьогодення, напрямок майбутнього, пов'язуючи його з потенційними планами; Здатність до самооцінки, роздуму про власну поведінку в різних життєвих ситуаціях.

Логіка дослідження на цьому етапі включала використання набору методів, що охоплюють спостереження, бесіди та модифіковані тести. Завдяки цьому можна охарактеризувати тип особистісної ідентичності старших дошкільників в сучасному закладі дошкільної освіти, ґрунтуючись на виділенні критеріїв і показників.

2. З цією метою вдалося отримати інформацію про особливості ставлення батьків і вихователів до питання ОІ дітей старшого дошкільного віку; щоб зростаюча особистість могла орієнтуватися в світі людських відносин. Мати готовність співпереживати і співпереживаємо іншим, з'ясовувати, які умови створені в сім'ї або в дошкільних освітніх установах. Також вони передбачали вивчення особливостей взаємодії педагога і дитини в процесі життя. Це сильно впливає на входження дитини в суспільне середовище, що потребує вміння співставляти свої інтереси, бажання і вчинки з іншими членами суспільства.

Зокрема, робота з емпіричного дослідження була спрямована на вивчення структурних елементів досліджуваного феномену: гендерна ідентифікація, самоідентифікація, ідентичність з суспільством, стан особистісної ідентичності, утворення соціальної ідентичності.

З цією метою нами було проведено опитування педагогів з використанням анкет, в яких були запропоновані питання про актуальність стану виховання особистісної ідентичності для старших дошкільнят, про прийоми і методики освітнього процесу по формуванню особистісної ідентичності у дітей у віці 5-7 років.

Ми також провели усне розмовне опитування з батьками дітей старшого дошкільного віку, щоб визначити рівень їхньої компетентності про формування особистісної ідентичності, визначити предмет ідентифікації дитини з сім'єю. На батьківських зборах проводилися бесіди про рівень осмисленості дитиною самоідентифікації з використанням конкретних прикладів персонажів

мультфільмів, друзів, батьків, педагогів тощо.

Були проведені діагностичні заходи серед дітей віком 5-7 років для визначення рівня гендерної ідентичності, самооцінки, самоідентифікації та соціальної ідентичності дошкільнят.

Для вивчення особливостей самоідентифікації, самооцінки та соціальної ідентичності нами було застосовано такі методи і методики:

- Тест «Сходинки» (Додаток Г);
- Малюнковий проєктивний тест «Намалюй себе»;
- Бесіда з дітьми про отриманий діагностичний матеріал за вище вказаними методиками;
- Модифікований тест М. Куна «Хто я?» (Додаток В).

Використовуючи тест «Сходинки», ми виявили рівень самооцінки та особливості особистісної ідентичності старших дошкільників в спектрі сформованості особистісної ідентичності і моральних якостей. Мета даної методики-зосередити увагу на системі уявлення дітей про їх власну самооцінку, а також їх думці про оцінку інших. Тести проводилися індивідуально для кожного. Бесіда з дитиною проходила з використанням оціночної шкали, яка визначала, куди вона ставить себе сама і куди ставлять її інші.

В процесі проведення цього тесту ми спостерігали за тим, як дошкільник виконує завдання: міркували, відчувати сумнів і впевненість, наполягали на своєму виборі тощо. Якщо дитина не могла відразу дати пояснення своєму вибору, ми просили роз'яснень, наприклад: «Чому ти поставив себе саме сюди?», «Як ти думаєш, це завжди так?» тощо.

Основним матеріалом для тесту були 7 малюнків сходів. На верхньому щаблі знаходиться позитивна моральна якість. А на нижній-протилежна. Таким чином, була запропонована пара якостей особистісної ідентичності:

- Сильний-слабкий;
- Добрий-злий;
- Хороший-поганий;
- Доброзичливий і не доброзичливий;

- Розумний-дурний;
- Ввічливий – не ввічливий.

Крім того, для визначення рівня розвитку особистісної ідентичності у дошкільників старшої групи нами було застосовано модифікований тест М. Куна «Хто я?». Тест був представлений дітям у формі опитувальника, що передбачав самоаналіз і подальше застосування для обробки отриманих результатів контент-аналізу.

Ця методика заснована на концепції соціальних ролей і рольової поведінки. Дитина прагне відображати свої психологічні якості, тому вона знаходить своє місце не тільки в соціальному житті, а й у всьому світі. Таким чином, пропонована методика охоплює не тільки деякі аспекти ролі в житті, але і всі сфери уявлень дитини про самого себе і своєї особистості. Ми також використовували тест «Автопортрет», який допомагає в практичному вивченні особистісних якостей самосвідомості, самоповаги і взаємин з самим собою. Діти малювали себе, підкреслюючи гендерний фактор, рід занять, сім'ю, ідентифікацію з персонажами мультфільмів.

У підсумку, варто наголосити, що організація процедури емпіричного дослідження дозволила нам здійснити вивчення особливостей особистісної ідентичності старших дошкільників із врахуванням тенденцій і з реалізацією методів та підходів, що відповідають сучасним вимогам психодіагностики та віковим особливостям досліджуваних.

2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

На даному етапі роботи ми представимо аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей особистісної ідентичності серед старших дошкільників. Варто наголосити, що з метою отримання актуальних і достовірних даних нами було враховано позиції батьків, виявлені за допомогою бесід і анкетування.

Анкета для батьків (Додаток Б) включала сім індикаторів, де зміст перших 4-ох стосувався рівня обізнаності щодо питань виховання і формування статево-рольової ідентичності. Батьки виразили згуртовану позицію і зазначили, що їхні діти осмислено ставляться до своєї статевої приналежності. Однак, як свідчать отримані результати, батьки взагалі не розуміють понять «гендерна ідентичність» і «особистісна ідентичність» (відповідно 31% і 44%). Крім того, 18% батьків, які взяли участь в опитуванні, пояснили поняття «особистісна ідентичність», до прикладу, як розуміння дитиною самої себе, ідентифікація кого-небудь і дитини. А 7% батьків не зуміли дати визначення поняття «гендерна та особистісна ідентичність».

Контент наступних двох питань направлено на вивчення свідомості дорослих і батьків з приводу ідентифікації дітей з іншими: ровесниками, дорослими, батьками, родичами і героями мультфільмів. Отримані результати вказують на те, що 64% батьків показали інформацію про те, що їхні діти ідентифікували себе з близькими родичами, а саме: з мамою чи бабусею, татом чи дідусем. При тому, у відповідях батьків йшлося про статево-рольовий (гендерний чинник): хлопчики ототожнюють себе з дорослими чоловічої статі (братами, батьками, дідусями тощо); дівчатка – з представницями жіночої статі серед своїх рідних (сестрами, мамами або бабусями і тітками). Ідентифікацію з героями мультфільмів виявлено серед 43% відповідей (з феями, принцесами, супер-героїнями – дівчатка і з супер-героями, -шпигунами, лицарями, зоряними мандрівниками). Взагалі на такі питання не відповіли 5% батьків. У зміст останніх двох питань було закладено дані для з'ясування думки дорослих про необхідність цілеспрямованого впливу на формування особистісної ідентичності старших дошкільників в ЗДО. Зрештою, було виявлено, що аж 84% батьків надали досить повну інформацію, 54% з них дали позитивні відповіді щодо формування особистісної ідентичності, пояснивши, що впродовж життя дитині буде значно простіше і цікавіше продовжувати пізнавати себе, формувати своє «Я», а, отже, виростати як зріла особистість. Решта 17% батьків відповіли негативно, коли мова зайшла про виховання їх особистої ідентичності. Так, 9% з

них пояснюють, що не обов'язково формувати особистість дитини в дошкільному закладі, а 8% - це батьки, які переконані, що саме вони мають займатись формуванням у своїх дітей статево-рольову ідентичність і особистісну ідентичність в цілому.

Підсумовуючи отримані результати, варто узагальнити, що отримані результати за опитуванням батьків старших дошкільників засвідчили, що в цілому вони керуються концепцією особистісної ідентичності і вміють виявити на конкретному прикладі конкретну ідентичність кого-небудь у своїй дитині. Але батьки не знають, як це впливає на розвиток особистісної ідентичності їхньої дитини надалі.

Наступним завданням було вивчення реального стану виховання та формування особистісної ідентичності старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що педагогічна взаємодія між вихователем і дитиною істотно впливає на механізми і процес формування особистісної ідентичності дошкільника. Разом з тим, саме вихователь тут є в ролі прикладу для наслідування. Опитування вихователів проводилось за окремою анкетною, яка теж містила сім індикаторів (Додаток А). Подібно, як у випадку з батьками, майже всі вихователі позитивно відповіли на питання про виховання особистісної ідентичності. Вони обґрунтували актуальність даного питання тим, що старший дошкільний вік можна вважати найбільш синзетивним стосовно формування самооцінки, формуванню правильного погляду на зовнішній світ, моделі загальних поведінкових стратегій, розвитку особистості дитини і всебічного розвитку дітей дошкільного віку назагал.

У підсумку 70%, вихователів визначають поняття «особистісна ідентичність» як систему уявлень про себе дитини, формування цілей, настановлень, індивідуалізованих особистісних рис і соціальних характеристик особистості. Проте 30%, респондентів визначають подане в анкеті поняття як наближене до наукового і як актуальне для дитини даного віку «хто я?», як інтерналізована згода дитини з особистою та соціальною роллю, а також

визнання її унікальності.

Анкета містила питання, в якому йшлося про методичні підходи (методи, прийоми, техніки) виховного впливу на формування особистісної ідентичності дітей. Більшість вихователів перелічили класичні підходи до роботи з дітьми у цьому напрямі роботи (93% опитаних). Мова йде про різного роду ігри, інформаційні повідомлення, структуровані тематичні бесіди, що проводились в різних формах роботи (індивідуальні та груповій). Інші 7% вихователів були не готові дати відповідь. Практично всі педагоги (97%) показали, що вони можуть виступати позитивною моделлю у вихованні особистісної ідентичності дитини, цілеспрямованості, манер, інтелекту і наполегливості, але 3% вихователів взагалі не відповіли на це питання.

На завершення анкетування пропонувалось питання стосовно визначенні рівня обов'язковості роз'яснювальної та консультаційної роботи спільно з батьками дітей для оптимізації процесу формування особистісної ідентичності дитини. Всі педагоги погодилися на проведення такої роботи і пояснили, що на даному віковому етапі спостерігається здебільшого повторювання дітьми вслід за батьками способів поведінки, вирішення задач, подолання проблем, вираження емоційного стану, пояснень тощо. Тому батькам варто забезпечити найкращі приклади для власних діток.

Як засвідчують отримані результати за опитуванням вихователів, виховний вплив на формування ОІД реалізується непрямим способом, без чітко окремо сформульованої мети. Адже і відсутні чіткі прийоми, методики та інструкції з формування ідентичності. У процесі дослідження за посередництвом анкети нами було застосовано угруповання таких категорій: основне заняття, особистісні характеристики, тип спорідненості, вид діяльності, прагнення тощо. До прикладу, тест М. Куна «Хто я?», що містив 7 питань, включав три, які відповідали класичній версії тесту. Але нами було організовано мотивування досліджуваних відповідати на них з опорою на їх поведінку і соціальне середовище. Саме тому відповіді дітей на питання формулювались таким чином, що відображали середовище і види діяльності (добрий, злий, хороший, поганий,

активний, слухняний, розумний, нормальний, ніякий).

Відповідь на 1-е питання тесту «Хто я?» в переважній більшості дітей була записана іменем дитини, далі її стать, (100% опитаних вірно назвали свою стать), далі були пояснення своєї статевої приналежності з опертям на зовнішні ознаки (у 57% опитаних), до прикладу, «це дівчинка, бо вона має прикраси, плаття, гарні туфлі, зачіску з кучерями, красиві ляльки тощо», «це хлопчик, бо він вдягнений у брюки, взутий у кросівки, черевики, бо в нього є машинка, літак тощо». Отож, було визначено, що в опитуванні було задіяно 56% дівчаток і 44% хлопчиків, що відповідало і відсотковому співвідношенню відповідей на питання «Хто я?».

Наступні 3 запитання передбачають відповіді на питання «Хто я такий у різних соціумах?», тобто, де я є зараз, ким я є зараз тут, де перебуваю тощо. Як засвідчують отримані результати, 89 опитаних відповіли на питання позитивно, а саме: я є добра (-ий), чемний (-а), розумний (-а), хороша (-ий), слухняний (-а), веселий (-а), дотепна (-ий) тощо. 6% (хлопчики) вказали на діяльність і відповіли: «я постійно маю багато друзів і весело граю з ними в садочку». Решта 5% взагалі не дали відповіді на питання. На питання «Хто (який) ти зараз?» практично усі діти відповіли поясненням опосередкованим діяльністю в даний момент: «я зараз маю свою іграшку», «я граюсь з друзями в конструктор» тощо. Наступні питання спонукали висловити власну позицію стосовно себе в умовах відповідного виду діяльності: «хто ти, коли працюєш на занятті в садочку?», «... коли граєтесь з іншими?», «...коли слухаєш казку?» тощо. Практично всі діти дошкільного віку відповіли адекватно, позитивно (95%). Були і діти, які не описували чи називали себе, а свій вид діяльності (5%). До прикладу, «коли я вдома, я слухаюсь своїх батьків», «коли я в садочку, я граюсь з друзями і навчаюсь», «коли я на вулиці, то люблю спостерігати за птахами, хмарами, звірятами».

Наступне питання було спрямоване на виявлення об'єкта їхньої схожості на основі відповіді на питання «На кого ти схожий (-а)?». Значна частка дітей (86%) вбачали свою схожість із родичами, зазвичай мамами і татами, але іноді і з бабусями й дідусями. Своєю схожістю вони пояснювали фізичними параметрами

і зовнішністю, виконанням спільної діяльності або проведенням часу: «у мене таке ж ім'я, як у дідуся», «я маю таке ж кучеряве волосся, як мій тато», «у мене такі ж блакитні очі, як у мами», «мені так само вдається ліпити вареники, бабусі». При тому, переважна більшість дівчаток і хлопчиків віднаходили свою схожість з мамою і татом відповідно (91% і 84% відповідно), але інші дівчатка (5%) і хлопчики (11%) більшого значення надали своїй схожості з бабусями і дідусями відповідно. 9% досліджуваних свою схожість знаходили з представниками тих чи інших професій: дівчатка схожі на вчителів, перукарів, кінозірок, а хлопчики – на поліцейських, ІТ-спеціалістів, майже половина з них – на військових ЗСУ.

Ще одне питання щодо схожості було сформульоване з опорою на бажану схожість «На кого ти б хотів (-а) бути схожим (-ою)?». Тут спостерігались подібні тенденції, що й у попередньому питанні. Так, 69% дошкільників дали аналогічні відповіді, що й на попереднє питання. Проте 13% дітей виявили бажання бути схожими на мультиплікаційного або казкового героя, відповіді останніх 18% стосувались схожості до представників професій або сфер діяльності (лікарів, спортсменів, поліцейських, ІТ-спеціалістів, фото-моделей, блогерів) Але цікавим був факт, що і дівчатка, і хлопчики виявляли бажання бути схожими на «наших захисників» у лавах ЗСУ, що очевидно було спричинене умовами соціальної дійсності.

Наступне питання включало виокремлення когось негативного як об'єкта для наслідування, за переконаннями дошкільників («На кого ти б не хотів (-а) бути схожим (-ою)?»). Майже третина дошкільнят (27%) не відповіли на це питання. 36% респондентів вказали на своїх сестру чи брата, іноді дідусів і бабусь – рідних. Чверть дітей (25% дітей) показали персонажів казок або мультиків, пов'язаних з негативними ролями. Ще 7% дітей вказали на своїх однолітків у садочку, оскільки, на їх думку, ті мали погану поведінку в групі: «вона постійно намовляє інших, щоб зі мною не дружили», «він часто починає бійку». Знову виявився цікавий варіант відповіді (5%): «не хочу бути схожим на москалів, бо вони на нас напали і вбивають», що має за умов війни логічне пояснення.

Останнє питання чимось нагадувало два попередні, проте тут треба було вказати бажаний об'єкт схожості серед героїв мультфільмів або казок. Найпопулярнішим серед усіх, згідно з отриманими результатами, виявився мультик – «Брати Супер Маріо». Отже, 94% усіх дітей порівнюють себе саме з цими мультгероями. Серед дівчаток все-таки популярним виявився мультфільм «Мавка. Лісова пісня», що виявилось у ідентифікуванні себе дівчатками саме з головною героїнею Мавкою (94% дівчаток). А для хлопчиків примітним став мультфільм «Людина-Павук: крізь всесвіт», що виявилось у прирівнюванні себе до головного героя 92% хлопчиків. Наголосимо, що останні дві підгрупи респондентів виокремлені серед підгрупи дівчаток і хлопчиків відповідно. Проте 8% хлопчиків і 6% дітей не змогли відповісти на це питання.

На етапі узагальнення отриманих результатів було згруповано показники за поділом на різні аспекти соціального «Я»: рефлексивне, комунікативне і фізичне. Разом з тим серед дітей виявились і такі, що не змогли відповісти на питання «Хто я?», у них було визначено так звану проблемну ідентичність.

Отже, нами було проведено емпіричне вивчення рівня сформованості соціальної ідентичності в межах дослідження особистісної ідентичності старших дошкільників, яке ми реалізували за допомогою тесту М. Куна. На основі отриманих даних нами було виокремлено 4 групи дошкільників з різним рівнем сформованості соціальної ідентичності, які представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Характеристика груп соціальної ідентичності дітей старшого дошкільного віку за тестом М. Куна «Хто я?», n=62

Група	Характеристики груп за рівнем сформованості соціальної ідентичності
Група 1	Високий рівень СІ. Діти мають реалістичні бажання, усвідомлюють і керуються правилами й нормами поведінки в соціумі. У них не викликає труднощів при спілкуванні з іншими: однолітками (в тому числі з братами та сестрами, знайомими) і дорослими (батьками, вихователями, іншими

	родичами тощо).
Група 2	Достатній рівень СІ. Діти достатньо реалістичні у власних бажаннях і очікуваннях, засвоїли норми і правила поведінки, вміють їх дотримуватись, але останнє визначається емоційним станом чи настроєм. Їм вдається конструктивно спілкуватись з іншими, особливо з дорослими, проте ці стосунки теж залежать від самопочуття і емоційного стану дитини в конкретний час.
Група 3	Середній рівень СІ. Діти засвоїли і норми, і правила поведінки, але не постійно їх дотримуються. Бувають не задоволені ставленням до себе дорослих та своїм соціометричним статусом у дитячому колективі. Саме тому часто почуваються дискомфортно у стосунках з іншими. Вони характеризуються як до певної міри напружені і не визначені.
Група 4	Недостатній рівень СІ. Діти майже не володіють розумінням правил і норм поведінки, тому не приймають їх як такі, що потребують виконання та не виконують. Соціальне оточення для цієї групи дошкільників є ворожим. Вони сміливо виражають свій негативізм через власну самовпевненість. Час від часу проявляють агресію, доводячи власну перевагу над іншими та правоту, в якій щиро переконані.

На основі проведення з дітьми тесту «Сходинок» нами було досліджено рівень їхньої самооцінки. Згідно процедури, дітям пропонувались по черзі зображення з драбинкою (Додаток Г) в процесі діагностики було запропоновано дітям уважно роздивитись драбинку та послухати інструкцію, згідно якої вони мали би уявити себе на східцях, де на найвищій можуть стояти ті, хто «най-» (гарніший, добріший, розумніший, найввічливіший, найвихованіший, найрадісніший, найсміливіший, найдружніший тощо), а на найнижчій ті, хто є найгірші відповідно до кожної позитивної характеристики.

Дошкільнятам було поставлено питання: «На які сходинки ти будеш ставити себе на кожній з цих картинок?», «На яку сходинку тебе поставили б твій тато, мама, вихователь?».

Тест проводився індивідуально. Він заснований на розмові з дитиною, використовуючи певну шкалу оцінки, яка визначає, куди вона ставить себе, можливо, себе, і куди її ставлять інші. Під час проведення цього тесту ми враховували, як дитина виконує завдання: відчуває нерішучість, розмірковує, наполягає на своєму виборі. Якщо дитина не пояснював свій вибір, ми задавали чітке питання: «Чому ти поставив себе саме сюди?», «Ти завжди такий?».

В результаті опрацювання отриманих результатів за проведенням тестом було встановлено, що 37% дітей поміщають себе по центру сходинок. 5% вважають, що їхнє місце на самому низу. 54% ставлять себе на сходинки вище середньої і решта - 4% - на найвищу. Такі результати вказують на притаманність дітям вибіркової сукупності 4-ох типів самооцінки:

1. неадекватно висока самооцінка. (діти з упевненістю обирають для себе найвищу сходинку, підтверджуючи такий вибір і замість батьків та вихователя, вірячи, що і вони обрали для дітей найвищу сходинку).

2. завищена самооцінка. (Діти не відразу обрали свій варіант, але, трохи подумавши, завагалися. Вони ставлять себе на найвищий рівень, думаючи, що недоліки і помилки є, але вони не спливають на їхню позицію).

3. адекватна самооцінка. (Діти обирають для себе середню сходинку, і пояснюють свій вибір тим, що їхні вчинки хороші, але високих результатів досягти нереально. Такі діти думають, що інші однолітки або дорослі зробили б такий же вибір або ж дещо нижчий).

4. занижена самооцінка. (Дошкільнята роблять вибір, визначаючи себе на нижніх щаблях, але не пояснюють свій вибір, тільки посилаються на оцінку дорослих з власного досвіду).

Аналізуючи результати цього тесту і узагальнюючи відповіді усіх досліджуваних нами було зроблено висновок про досить реалістичний і адекватний рівень самооцінки цих старших дошкільників в цілому. Проте

завищеною самооцінка виявилась у тих випадках, коли діти мали справу з критерієм або ситуацією, яка їм не знайома, і вони вирішували себе таким чином «підтримати». Проте це стосується не всіх. Розподіл респондентів за відповідними групами вказує, що найбільше дітей мають адекватну самооцінку (43%), завищену дещо менше (32%), на третій позиції знаходяться ті, кому притаманна занижена самооцінка (12%) і нарешті, найменше виявилось тих, хто має неадекватно завищену самооцінку (13%).

Також, з метою ретельного вивчення стану формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, був використаний тест «Автопортрет». Його мета полягала в тому, щоб дитина намалював себе абсолютно випадковим чином, використовуючи простий олівець, кольорові фломастери чи що їй подобається як засіб малювання. Після аналізу зображень малюнків з'ясувалося, що майже всі діти правильно розфарбували себе, відобразивши свою стать і відповідні особливості.

Ось чому 27% дошкільнят намалювали себе і ототожнили себе зі своїми сім'ями (поруч були сестри, брати і батьки). Крім того, 29% дітей зобразили себе в оповіданнях. Тобто вони малювали себе відповідно до того, що вони робили зараз (були на груповому занятті, гуляли на вулиці, грали з іграшками). 54% учасників тесту зобразили себе, ототожнюючи себе з казковими героями і професіями. Крім того, ми помітили деякі унікальні особливості самого малюнка. Так, 19% дошкільнят малювали непропорційні картинки – це непропорційна голова або довгі руки, ноги, а також саме зображення на папері (картинка занадто велика або занадто маленька). 14% всіх зображень були пофарбовані в один і той же колір. Тоді 6% дітей намалювали лише свої голови, конкретно посилаючись на свій настрій у той момент.

Узагальнюючи ці результати, в ході яких вивчався стан виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, ми прийшли до висновку, що усвідомлення себе як особистості дозволяє дітям оцінювати свої особистісні якості, які ще не так яскраво виражені в повсякденній поведінці.

Узагальнюючи вище описане, варто наголосити, що формування

особистісної ідентичності дитини – це досить неактивний процес, який не робить цілеспрямованого специфічного виховного впливу. Ми також робимо висновки за результатами анкетування та опитування дорослих, і учасники тестування згодні з необхідністю вивчення і виховання особистісної ідентичності дошкільнят, але вони відчують нестачу методичної підтримки і різного роду консультацій у вихованні особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

2.3. Комплексна методична програма формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку

За підсумками реалізації двох перших завдань емпіричного етапу дослідження ОІД ми пропонуємо комплексну методичну програму для організації психолого-педагогічної роботи з метою формування особистісної ідентичності, що враховує всі етапи освітнього процесу, а саме: роботу з вихователями, батьками і дітьми старшого дошкільного віку. Важливо наголосити, що дана програма спрямована на реалізацію психолого-педагогічних умов, поданих у першому розділі роботи.

Таким чином, з метою реалізації першої ППУ, тобто для організації ефективної співпраці між дорослими і дітьми (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), в особистісній ідентичності дошкільника враховується, що вона формується на основі впливу особистісних і соціальних чинників. Розвиток освіти особистісної ідентичності відбувається як результат впливу освітнього середовища сім'ї та ЗДО, в якій помітною стає взаємодія дітей з дітьми, дітей з дорослими в іграх, бесідах, організованій спільній діяльності [3; 15; 25; 45; 56; 67; 71; 83].

Особливості діяльності ЗДО впливають на розвиток особистості дошкільника, прищеплюючи йому практичні життєві навички, сприяючи соціалізації і реальним соціальним відносинам. Дорослі (батьки та вихователі) відіграють дуже важливу роль у цій взаємодії. Знайоме оточення дитини

повинно створювати атмосферу, яка повинна відповідати умовам розумного балансу між негативним і позитивним досвідом. Перебуваючи з дітьми, дорослі стають джерелом знань і навичок, безпосереднім організатором освітнього процесу. Потім дошкільник практикує кодекс поведінки по відношенню до інших і застосовує набуті навички в різних ситуаціях.

У спілкуванні з однолітками дітям старшого дошкільного віку необхідно самостійно вирішувати свої розбіжності між своїми прагненнями і досягненням спільних цілей. Постійна спільна діяльність дошкільнят дозволяє сформувати правильні навички, кодекси поведінки, належним чином формується самооцінка дитини.

Усвідомлюючи суб'єктивні відносини між дитиною і дорослим при вихованні особистісної ідентичності дитини, вона повинна вміти займати іншу позицію. Так формується механізм ідентифікації, тобто коли одна людина входить в роль іншої і ідентифікує себе з моделлю її поведінки, ситуацією, словами і діями. Зміст і вимоги до реалізації перших психолого-педагогічних умов представлено у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Реалізація першої психолого-педагогічної умови суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі формування ОІД

Вид роботи дорослого з дитиною	Мета	Форми та методи
Робота з дітьми	Забезпечення спільної діяльності та спілкування дітей.	Заняття «Я та інші». Дидактичні гри, спілкування, тематичні вправи.
Робота з батьками	Формування розвитку виховного впливу на процес становлення особистісної	Зустрічі з батьками. Методичні рекомендації, аналітичні бесіди, дискусії, особистісні

	ідентичності дітей	консультації.
Робота з вихователями	Психолого-педагогічна підтримка батьків та дітей.	Нарада, тренінги, тренінги-практикуми, круглий стіл. Зустрічі з педагогами.

Друга ППУ полягає в тому, яке саме емоційне середовище створюється впродовж організації виховного впливу на формування особистісної ідентичності старших дошкільників, а також в безпосередньому емоційному впливу дорослого на дитину, який є об'єктом ідентифікації для нього. Таким чином, дошкільнята засвоюють позитивні соціальні норми поведінки в спільній діяльності з дорослими. Правильно створена ввічлива ситуація мотивує дитину здійснювати дії, що формують емпатію, ставлячи себе на інше місце. Таким чином, виділяються 2 когнітивні елементи: здатність називати свої почуття, підкреслювати їх і приймати позицію іншої людини. Ми розглядаємо емоційний компонент ідентичності як здатність емоційно реагувати. Між двома суб'єктами емпатії завжди існує емоційний взаємозв'язок [5; 6; 28; 43; 52; 62; 70].

Третьою ППУ, яку ми пропонуємо, є вироблення ефективного методичного забезпечення процесу розвиваючого виховання особистості дошкільнят. Це допоможе учасникам освітнього процесу реалізувати індивідуальний підхід до роботи з дітьми у віці 5-7 років. Методичний контент за цією ППУ включає в себе інформацію про формування концепції «Я» у дитини, правильної самооцінки, статево-рольової ідентичності, правильного спілкування з дорослими, загальних навичок взаємодії з суспільством, загальної позитивної Я-концепції і правильного самосприйняття особистості. Пропонований метод включає в себе 4 компоненти:

1. Опис. У ньому обґрунтовано значущість процесу виховання й

формування особистісної ідентичності дітей 5-7 років. Представлена інформація про необхідність системного підходу до виховання ідентичності.

2. Тематичний план. У плані вказано кількість тим і занять. Всього в ньому рекомендується 13 тим і пропонується 21 заняття. Тематичний план подано у формі таблиці (Додаток Д).

3. План занять. Кожне заняття передбачає план, в якому чітко описано та прокоментовано корекційно-розвивальні і виховні процеси.

4. Методичні поради для батьків у формі пам'яток та індивідуальних бесід, зорієнтованих на формування конструктивного уявлення щодо сутності виховання ОІД.

Ми також розділили контент розробленої методичної програми на темблоки:

– *Самоідентифікація як знайомство дитини з самою собою (ім'я, стать, порівняння себе з іншими тощо).*

– *Гендерна (статеворольова) ідентичність – це порівняння, проти- і співставлення себе з протилежною статтю у сфері різних соціальних взаємин.*

– *Самооцінка як аналіз власного характеру, настрою і унікальності.*

– *Соціальна ідентифікація як ототожнення себе з різними соціальними групами (відповідно до вікових можливостей): сім'єю, друзями, казковими персонажами, представниками різних професій тощо.*

Тематичні блоки представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Зміст тематичних блоків та тем занять в контексті реалізації третьої ПШУ формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

Назва блоку	Тема заняття	Мета заняття
-------------	--------------	--------------

Самоідентифікація	<p>Хто Я?</p> <p>Я – людина.</p> <p>На кого я схожий?</p> <p>Я і мій характер</p> <p>Мій настрій.</p> <p>Я дорослий?</p> <p>Я і моя сім'я</p> <p>Я і мої друзі.</p>	<p>Забезпечення умов для оволодіння дітьми поняття про свою стать, вміння обґрунтовувати свій вибір. Познайти з власним тілом, з його специфікою, з особистими почуттями, настроями. Познайти зі способами розрізнення поведінки тварин і власної, розуміти мотиви власної поведінки, формулювати цілі, співставляти з нормами.</p> <p>Аналізувати власний характер, вчити розрізняти різні якості (позитивні, негативні). Розвивати вміння контролювати емоції. Визначати специфіку оточення і якості дорослого, який знаходиться поруч, і ідентифікувати їх по відношенню до себе. Виховувати особистісну ідентичність дитини і формувати адекватну самооцінку.</p>
Гендерна ідентичність	<p>Я – хлопчик?</p> <p>Я - дівчинка?</p> <p>На кого я схожий? Мій одяг.</p>	<p>Вміти адекватно оцінювати поняття «дівчинка», «хлопчик». Познайти з основними відмінностями між дівчатками і хлопчиками, щоб правильно розуміти норми поведінки по відношенню до протилежної статі, ознайомити з правилами етикету у відносинах з протилежною статтю. Розвивати вміння класифікувати одяг між чоловіками і жінками. Розвивати повагу до протилежної статі та виховувати терпимість і толерантність.</p>
Самооцінка	<p>Мій настрій.</p> <p>Що я знаю та вмію. Я та мій характер.</p>	<p>Навчити правильно формувати власну самооцінку до себе, ідентифікувати себе з різними суб'єктами. Розвивати розуміння власного ставлення щодо унікальності кожної людини, вміння адекватно оцінювати інших. Аналізувати особистісні вміння та знання, навички міжособистісного спілкування, формулювати адекватну думку про себе. Розвивати впевненість у собі. Розвивати любов до себе та близьких. Вміння поважати думку інших, не конфліктувати.</p>

Соціальна ідентифікація	Я – людина. Я і моя сім'я. Я і мої друзі. Я і моє дозвілля. Мої улюблені мультфільми.	Вчити розвивати позитивні комунікативні навички. Знайомити дітей з рисами характеру, які повинні бути присутніми при спілкуванні з дорослими і однолітками. Вчити дітей наслідувати активну діяльність дорослих. Формувати поняття «дружба» у дошкільнят. Прищеплювати потрібні навички, граючись з іншими дошкільнятами. Вміння визначати становище і роль кожного члена сім'ї. Знайомити з гендерними моделями поведінки в суспільстві. Вчити будувати дружбу між різними людьми. Здатність розвивати трудові та соціальні навички. Пропагувати позитивне ставлення до роботи, трудових відносин.
-------------------------	---	---

З метою досягнення ефективних результатів, рекомендуємо реалізувати цю методичну програму у вигляді різних форм дитячої життєдіяльності, здійснюючи її поетапно:

- 1) Організаційний етап включає в себе формування пізнавального інтересу у дошкільнят.
- 2) Практичний етап – діти вчаться застосовувати засвоєні навички і знання на практиці.
- 3) Творчий етап – це коли діти дошкільного віку намагаються абстрагувати власну і чужу поведінку у формі моделей.
- 4) Завершальним етапом є узагальнення отриманих знань і умінь дитини у вигляді певних висновків.

В ході реалізації розробленої нами програми ми подали характеристику і опис базових структуризованих занять. Організаційні моменти були якраз спрямовані на створення доброзичливої атмосфери. Методичними формами реалізації плану слугували ігри для знайомств, ігри для встановлення контактів і простий реквізит у вигляді м'ячів та іграшок. Як рекомендацію до реалізації, пропонуємо також в дидактичних вправах використовувати дидактичні ігри, що сприяють формуванню емоційного «Я», а також атмосфери символічного життя

дитини за допомогою наочних матеріалів – картинок-ситуацій. Діти, виконуючи різні вправи на задану тему, тренуватимуть свою уяву відповідно до теми. За допомогою постійних коментарів вчителя діти отримають відповідні знання про соціальну або гендерну спрямованість заняття.

Розпорядок проведення занять: двічі в тиждень по 30 хвилин. Завдяки різноманітності методів виховного впливу на формування ОІД в процесі їх реалізації визначаються більш ефективні в конкретному освітньому середовищі. Можна припустити, що особливо ефективними можуть бути активні, що спрямовані на постійну пошукову діяльність дітей з метою пошуку не лише відповідей на питання, але й формування критичної самооцінки себе і суспільства.

Для забезпечення реалізації програмних завдань використовуються наступні методи:

- Індивідуальні бесіди, в їх змісті є різні питання, індивідуальні завдання, порівняння.
- Фронтальна бесіда, спрямована на засвоєння соціальних норм, правил поведінки тощо.
- Моделювання різних ситуацій, в яких дітям надається можливість реалізувати свою унікальність, індивідуальність.
- Виконання різних заходів для дошкільнят.
- Систематичне проведення екскурсій.
- Оволодіння дітьми різними ролями інших людей (самих себе, незнайомих людей, дорослих, однолітків, хлопчиків, дівчаток, літніх людей).

Четверта ППУ, яку було виокремлено з метою організації роботи з виховання і формування ідентичності, охоплює собою підвищення рівня професійної компетентності педагога і способів її реалізації в житті дитини. Для цього можна організувати консультації для вихователів за темами: «Вихователі – моделі старших дошкільнят» та «Портрети успішних педагогів». Найбільш ефективними можуть бути семінари на тему «Сучасна особистість вихователя» та тренінги, в яких педагоги братимуть активну участь.

Таким чином, серед різних систем і методів виховання особистісної ідентичності ми визначаємо найвищий пріоритет, заснований на взаємодії з іншими людьми, формуванні відповідного самоаналізу. Це сприяє розвитку критичного мислення, ініціативи та креативності.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснені теоретичні узагальнення щодо розглянутої теми та запропоновані нові підходи до вирішення проблеми формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Зокрема, на основі узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження можна сформулювати наступні висновки.

На основі вивченої психолого-педагогічної та філософської літератури охарактеризовано теоретико-методичні засади формування особистісної ідентичності дітей 5-7 років та детально розглянуто сутність поняття *«особистісна ідентичність дітей старшого дошкільного віку»*, яке трактується як внутрішня динамічна структура, яка поглиблює та розширює визначення про себе, уявлення про власне «Я» та оточуюче середовище. Визначено та описано компоненти особистісної ідентичності, до яких належать: самооцінка, соціальна ідентичність, самоідентифікація та гендерна ідентичність.

Встановлено, що основними чинниками, які впливають на розвиток особистісної унікальності дитини є рівень її мислення та особливості процесу соціальної ідентичності. Визначено чинники, що впливають на розвиток особистісної ідентичності дошкільника. Вони представлені в межах трьох аспектів: *соціального, гендерного та особистісного*. Соціальні фактори включають: оцінку дорослих та оточуючих, рівень соціальної ідентичності, сімейне виховання. До особистісних факторів належить зміст Я-концепції, самооцінка, рівень мислення. Гендерні фактори є передумовою цілеспрямованого, систематичного формування ідентичності.

Оцінка дорослих та оточуючих, сімейне виховання (висловлювання батьків, позиція у сім'ї), спілкування з однолітками, стосунки із друзями, власна самооцінка, розуміння своєї статі, рівень та положення у соціумі, порівняння себе з іншими – усе це є головними факторами, які мають вплив на процес розвитку особистісної ідентичності старших дошкільників.

Виявлено та теоретично обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, а саме: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина- група дітей; створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у дітей старшого дошкільного віку особистісної ідентичності; підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності.

Виокремлено критерії та рівні розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, а саме: когнітивний (сукупність уявлень і знань особистості про себе, усвідомлення безперервності і тотожності власного Я); емоційно-ціннісний (вплив емоційно-чуттєвої сфери дитини старшого дошкільного віку на процес ототожнення себе з суб'єктом дорослого, дитини, казкового героя чи представника професії); поведінковий (активністю дітей у проявах ототожнення себе з іншими, ми віднесли практичну активність, самостійність, рефлексію власної поведінки відповідно до того чи іншого суб'єкту ототожнення).

Для досягнення мети і вирішення визначених завдань було проведено емпіричне дослідження за двома напрямками: з дошкільниками і з дорослими (батьками та вихователями). Крім анкетування вихователів і батьків з метою вивчення особливостей самоідентифікації, самооцінки та соціальної ідентичності дошкільників для їхньої діагностики було застосовано тест «Сходишки», малюнковий проєктивний тест «Намалюй себе», модифікований тест М. Куна «Хто я?», а також бесіду з дітьми про отриманий діагностичний матеріал за вище вказаними методиками. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що у процесі розвитку досліджуваного явища велику роль відіграють вихователі закладів дошкільної освіти та батьки. В межах емпіричного дослідження нами було отримано дані, які інтегрують позиції батьків, вихователів і результати безпосереднього дослідження самих дітей. На основі анкетування вихователів було встановлено, що виховання особистісної

ідентичності дітей здійснюється опосередковано з причини відсутності певних методичних матеріалів та чітких вказівок щодо розвитку ідентичності старшого дошкільника. Результати опитування батьків показали, що вони мають уявлення з поняття «особистісна ідентичність», але не знають способів впливу на процес формування особистості. Аналіз результатів емпіричного етапу дослідження засвідчив переважно *середній та недостатній рівні* вихованості власної особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

На основі узагальнення отриманих емпіричних даних було розроблено і теоретично обґрунтовано комплексну методичну програму формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Вона передбачає створення емоційно насиченого освітнього середовища, спрямованого на діагностику, вироблення шляхів і способів формування особистісної ідентичності дітей у процесі виховання, навчання та інших видів цілеспрямованого впливу на вихованців. Програма також забезпечує організацію роботи щодо підвищення професійної компетентності педагогів закладу дошкільної освіти і сприяє скоординованості їхньої співпраці з батьками.

Зміст і завдання розробленої рекомендованої методики формування та виховання особистісної ідентичності органічно інтегруються у цілісний освітній процес сучасного закладу дошкільної освіти. Зміст розробленої методичної програми було поділено на тематичні блоки: «Самооцінка», «Самоідентифікація», «Соціальна ідентичність» та «Гендерна ідентичність», які відповідають компонентам особистісної ідентичності.

Проблема виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку є багатогранною і складною. Тому проведені теоретико-емпіричне дослідження і відповідна робота не забезпечують вичерпних висновків та підсумків стосовно запропонованої теми. Перспективами подальших досліджень можуть виступати питання наступності дошкільної і початкової ланок освіти щодо формування особистісної ідентичності молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алеко, О. А. (2016). *Формування первинного соціального досвіду дитини у процесі взаємодії суспільного і родинного виховання*. (Дис. канд. пед. наук). Слов'янськ.
2. Андрющенко, Т. К. (2013). *Особистісно-діяльнісний підхід до формування здоров'язберезувальної компетентності у дітей дошкільного віку: психологічний аспект*. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманського ДПУ імені Павла Тичини. Вип. 44. Умань: ПП Жовтий О. О. 143-148.
3. Артемова, Л. В. (2004). *Соціалізація дитини в родині*. Дошкільне виховання. № 3. 3–5.
4. Артемова, Л. В. (2010). *Реалії та перспективи розвитку дошкільної освіти України в контексті ключових позицій*. Болонської декларації. Вісник Глухівського держ. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка. Вип. 16. 10–14.
5. Бабюк, С. М. (2011). *Педагогічні умови фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку у взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї*. (Автореф. канд. пед. наук). Київ.
6. *Базовий компонент дошкільної освіти* (2012). Вихователь-методист дошкільного закладу. Київ: МЦФЕР.
7. Балл, Г. О. (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. 2-ге вид., доп. Житомир: Рута.
8. Бех І. Д. (2003). *Виховання особистості*. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 280 с.
9. Бех, І. Д. (2013). *Ідентифікація у вихованні особистості*. Рідна школа. № 4-5. С.20-25.
10. Бех, І. Д. (2011). *Рефлексія у духовному «Я» особистості*. Рідна школа. № 8-9 (980—981). — С.9-14.
11. Бех, І. Д. (2013). *Ідентифікація у вихованні особистості*. Рідна школа. № 4-5. С.20-25.

12. Бех, І.Д. (2010). *Ідентифікація у вихованні особистості*. №4-5. С.20-25.
13. Беленька, Г. В. (2006). *Здоров'я дитини – від родини*. Київ: СПД Богданова А. М.
14. Богуш, А. М. (2008). *Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі*. (Монографія). Київ: Видавничий дім «Слово».
15. Богуш, А.М. (1999). *Принципи модернізації вищої освіти у ХХІ столітті*, Освіта. №4. С.13-19.
16. Богуш, А.М. (2000). *Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні*. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах. Київ, Кн. 1. С. 18-23.
17. Вовчик-Блакитна, О. О. (2006). *Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу*. Практична психологія та соціальна робота. № 4. С. 1-3.
18. Вовчик-Блакитна, О. О. (2008). *Дитина у контексті сучасних соціокультурних тенденцій виховання*. Практична психологія та соціальна робота. №9. 1-5.
19. Врочинська, Л. І. (2018). *Педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до застосування інноваційних технологій у роботі з дітьми*. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. Вип. 9. 141-151.
20. Врочинська, Л. І. (2018). *Технологія спільного педагогічного впливу вихователів і батьків на виховання гуманної поведінки старших дошкільників*. Інноватика у вихованні. Вип. 7(1). 74-84.
21. Выготский, Л. С. (1984). *Собрание сочинений в шести томах*. Москва: Педагогика.
22. Гавриш, Н. В. (2007). *Інтегровані заняття: Методика проведення*. Київ: Шкільний світ.
23. Говорун, Т. (2003). *Право на гендерну рівність*. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. [мат. Всеукр. наук.-практ. Конф]. Тернопіль: ТДПУ, С.3-6.

24. Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ : Вінниця : Планер.
25. *Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності* (2012). (Монографія). Рівне: Волинські береги. 208 с.
26. Гуріна, З. В. (2008). *Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку*. (Автореф. дис.. канд. психол. наук).
27. *Дитина – педагог: сучасний погляд : психол.-пед. та соц. Аспекти сучасної дошк. та початк. освіти* (2010). Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».
28. *Дитина в дошкільні роки : програма розвитку, навчання та виховання дітей*. Науковий керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПС.
29. *Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник* (2014). За ред. Т.О. Піроженко. К.: Кіровоград: Імекс-ЛТД.
30. *Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років* (2016). Авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та інші]. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.
31. *Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років* (2016). Авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та інші]. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.
32. *Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років* (2003). Наук, кер-во: О.В.Проскура, Л.П.Кочина, В.У.Кузьменко. К.: Богдана,.
33. Дмитрук, Т. В. (2013). *Формування психолого-педагогічної культури батьків (сучасні форми взаємодії з батьками)*. Хмельницький.
34. Долинна, О. (2007). *Батьки в дошкільному закладі: споживачі та гості чи партнери-однодумці?* Дошкільне виховання. № 1. 6-8.
35. Доманюк, О. М. (2012). *Організаційно-методичні засади співпраці педагогів і батьків у становленні соціального досвіду дошкільників*. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 4 (47). Рівне: РДГУ. 48-52.

36. *Дошкільні навчальні заклади* [Електронний ресурс]: публікація документів Державної служби статистики України. Режим доступу : http://http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/dz_u.html

37. Закон України «Про дошкільну освіту» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

38. Закон України «Про освіту». Офіц. веб-сайт Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

39. Закон України «Про освіту». Офіц. веб-сайт Міністерства освіти і науки / України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/ZU_1060.dok

40. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001р. № 2402 : ІІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

41. Захарова, Н. М. (2004). *Ігрові техніки на допомогу адаптації*. Палітра педагога. №4. 11-13.

42. Захарова, Н.М. (2010). *Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору*: монографія. Донецьк: вид-во «Ноулідж»,. 216с.

43. Зданевич, Л. В. (2016). Аналіз чинників та індикаторів, що впливають на розвиток сучасних дітей та їхню стратифікацію за категоріями. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький : ХГПА. Вип. 20. 115-122.

44. Карнаух, Л. В. (2008). Соціальне середовище як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. Вип. 1. 4-8.

45. Карнаух, Л. П. (2011). Сім'я як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення. *Наука і освіта*. Одеса: Півд. наук. Центр АПН України. № 4 (Педагогіка). 181-184.

46. Кириленко, Т. С. (2007). Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. *Соціологія. Психологія. Педагогіка*. № 27-28. 30-32

47. Кікінежді, О. (2003). *Гендерна ідентифікація молоді як психолого-педагогічна проблема*. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль: ТДПУ, – С.6-12.

48. Ковшар, О. В. (2014). *Забезпечення розвивального середовища в навчально-виховному процесі п'ятирічок*. Наука і освіта: наук.-практ. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Випуск 10. Одеса: Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, 94-98.

49. Кононко, О. Л. (2004). *Пріоритети сімейного виховання в контексті модернізації дошкільної освіти України*. Діти – батьки – сім'я: Вип. 1. Київ: Науковий світ, 5–17.

50. Кононко, О. Л. (2013). *Умови розвитку в ранньому онтогенезі цілісного світобачення*. Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного ін-ту ім. Т. Шевченка. Сер. : Педагогіка. Вип. 2. 85-91.

51. Корчак, Я. (2016) *Як любити дитину*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

52. Кравченко, Т. В. (2006). *Соціалізація особистості й соціальне середовище. Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць*. Вип. 9. Кн. 2, 23-29.

53. Крутій, К. Л. (2008). *Предметно-розвивальне середовище як чинник супроводу діяльності дітей*. Дошкільна освіта, 2(20), 9–20.

54. Кульчицька, О. І. (2004). *Психологічні особливості дітей дошкільного віку: методичні рекомендації. Обдарована дитина : наук.-практичний освітньо-популярний журнал для педагогів, батьків та дітей. № 7. 14-28.*

55. Курінна, С. М. (2012). *Система соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в процесі трансформації дитячих будинків*. (Монографія). Слов'янськ: Вид. «Друкарський двір».

56. Леонтьев, Д.А. (1996). *Значение и личностный смысл: две стороны одной медали*. Психологический журнал.. Т. 17. № 5. С. 19-30.

57. Лисенко, Н. В. (2008). *Нові підходи до організаційно-методичного забезпечення педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі у руслі європейських освітніх інновацій*. Вісник Прикарпат. ун-ту. Педагогіка. Вип.

XXIV. Івано-Франківськ : Плай. 177-185.

58. Ліфарєва, Н. В. (2003). *Формування особистості. Соціалізація особистості. Психосоціальна концепція розвитку особистості Е. Еріксона*. Психологія особистості. Київ: Центр навчальної літератури.

59. Маценко, Ж. М. (2010). *Духовність: феномен психології та об'єкт виховання*. Київ, вид. «Освіта України». 100 с.

60. Мороз, Р. А. Міллер, Н.Е. (2014). *Емпіричне дослідження формування "образу Я" у дітей старшого дошкільного віку*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. Вип. 2.13. С. 156-160.

61. Нестеренко, М.О. (2011). *Розвиток наукових уявлень про гендерну ідентичність і її структуру в психології*. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип.41. С.128-137.

62. Петрочко, Ж. В. (2008). Соціально-виховне середовище. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер. 855-856

63. Пірен М. (2008). *Соціологія релігії: підручник* Київ : ДП "Видавн. Дім "Персонал». 344 с.

64. Піроженко, Т. О. (2014). *Дитина у сучасному соціопросторі* : навч. посібник. За ред. Т. О. Піроженко. Київ. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 212

65. Піроженко, Т. О., Хартман, О. Ю. (2016). *Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом»*. — К.: Видавництво «Алатон»,. — 32 с.

66. Поніманська, Т. І. (2006) *Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку*. (Монографія). Рівне: РДГУ.

67. Потапчук, Т. (2011). *Становлення національної ідентичності*. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Черкаси: Вип. 2. С. 281-287.

68. *Програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного*

віку (2017) [Гавриш, Н. В., Панасюк, Т. В., Піроженко, Т. О., Рогозянський, О. С., Хартман, О. Ю., Шевчук, А. С.]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 80 с.

69. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (2017). Білан, О. І., Возна, Л. М., Максименко, О. Л. та інші Тернопіль: Мандрівець, 264 с

70. Рогальська-Яблонська, І. П. (2016). *Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку*. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОРМ Жовтий О. О. В.2. 290-297.

71. Сидельникова, О.Д. (2017). *Особливості організації гендерного виховання дітей дошкільного віку*. Проблема гендеру в гуманітарних дослідженнях Маріупольський державний гуманітарний університет, м. Маріуполь, Україна, pp. 87-89.

72. Сухомлинський, В. О. (1976). *Вибрані твори: В 5-ти тт.* Т. 1. Київ: Радянська школа. 654 с.

73. *Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі : монографія* (2015). За заг. ред. О. Д. Рейпольської. Харків : Мадрид.

74. *Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі : монографія* (2015). За заг. ред. О. Д. Рейпольської. Харків : Мадрид.

75. Харченко, С. Я. (2006). *Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика*. (Монографія). Луганськ : Альма-матер

76. Breakwell, G.M. (1993). Integrating paradigms, methodical implications Empirical approaches to social representation. Oxford: Clarendon Press, P. 180-201.

77. Deschamps, J.-C., Devos, T. (1998). Regarding the relationship between social identity and personal identity. Social identity: International perspective. N.Y.: Sage publ., p.13-25.

78. Eslava M., Deaño M., Alfonso, S., Conde, A., & García-Señorán, M. (2016). Family context and preschool learning. *Journal of Family Studies*, 22 (2). 182-201. <https://doi.org/10.1080/13229400.2015.1063445>
79. Harrist, A. W., Achacoso, J. A., John, A., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2014). Reciprocal and complementary sibling interactions: Relations with socialization outcomes in the kindergarten classroom. *Early Education and Development*, 25 (2). 202-222. <https://doi.org/10.1080/10409289.2014.848500>
80. Heagle, K., Timmons, K., Hargreaves, F., & Pelletier, J. (2017). The social kindergartener: comparing children's perspectives of full- and half-day kindergarten. *Early Child Development and Care*, 187 (5-6). 978-989. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1199551>
81. Hitlin, S. (2003). Values as the core of personal identity: Drawing Links between two theories of self. *Social Psychology Quarterly*, Vol 66, №2, p. 118-137.
82. Mead, G.H. (2003). *Mind, self and Society*. Chicago: The Univ. of Chicago Press, Vol 66, №2, p. 101-117.
83. Waterman, A.S. (ed.) (1985). *Identity in adolescence: Processes and contents*. San Francisco-L.: Jossey-Bass.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Анкета для вихователів

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність саме в дошкільному віці?

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це _____

4.

За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу щодо виховання особистісної ідентичності? _____

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним зразком у вихованні особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи

щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей старшого дошкільного віку?

З чим це пов'язано?

Приклади заповненої вихователем анкети-опитувальника

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

Так, є актуальною. Але не при всіх дітях!

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність дошкільному віці?

Тому що вже в дошкільному віці починає формуватися особистість дитини.

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це сформовані цінності, мотиваційні установки особистості.

4. За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу виховання особистісної ідентичності?

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

Бесіда, розповідь, проблемні ситуації.

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним фактором у вихованні особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

Впевненість, мотиваційність.

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей дошкільного віку?

Потребують.

З чим це пов'язано? Це у всіх батьків сформована особистісна ідентичність.

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

Особистісна ідентичність формується упродовж всього життя

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність є дошкільному віці?

Тому що це фундаменти на основ якого формуються сімейне зростання, членство в суспільстві, а відтак суцільного інтелекту надалі

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це *відповідь особистості самій собі питання „Хто я“? Чого внутрішня згода з собою і соціального роллю*

4. За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу виховання особистісної ідентичності?

Філіппа. Вона фіксує вплив на особистість дитини, на її вікові і індивідуальні особливості

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

зрозуміння, підтримка, стимулювання, переконав допомога, ігри

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним зразком виховання особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

доброземність, милість, терпіння, доброта, креативність, турботливість, вміння слухати

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей старшого дошкільного віку?

Так! Я ще піднімаю питання сімейного виховання

З чим це пов'язано? *Застаріли методи виховання.*

Дякуємо за сприяння науковій роботі!

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Якої статі ваша дитина?

- Хлопчик Дівчинка

2. Чи усвідомлює Ваша дитина власну стать?

- Так Не знаю Ні

3. Чи знаєте Ви що таке гендерна ідентичність?

- Так Ні

4. Чи знаєте Ви що таке особистісна ідентичність?

- Так (поясніть) _____

- Ні

5. З ким ідентифікує (уподібнює, бажає бути схожою) себе Ваша дитина (хтось з батьків, герої мультфільмів, родичі, друзі, однолітки)?

5а. На кого із близьких хоче бути схожа ваша дитина? _____

6. На Вашу думку, чи необхідно в закладі дошкільної освіти виховання особистісної ідентичності?

- Так. Чому? _____

- Ні. Чому? _____

Дякуємо за Ваш час!

Додаток Б.1.

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

Особистісна ідентичність формується упродовж всього життя

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність саме дошкільному віці?

*Тому що це фундамент на основ якого формується
стійке зростання, успішність, світосприйняття, а відтак
суцільного інтелекту надалі*

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це *відповідь особистості самій собі
на питання „Хто я“? Чого внутрішня згода з собою
і соціальною роллю*

4. За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу виховання особистісної ідентичності?

*Філіппа. Вона фіксує ви
на особистість дитини, на її вимоги і індивідуальні
особливості*

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

*застороження, підтримка, стимулювання, переконали
допомога, ігри*

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним зразком виховання особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

*доброземність, милість, терпіння, доброта,
креативність, турботливість, вмощення сімейного*

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей старшого дошкільного віку?

*Так! Рідше піднімається питання сімейного
виховання*

З чим це пов'язано? *Застарілі методи виховання*

Дякуємо за сприяння науковій роботі!

*Додаток В***Опитувальник для дітей**

1. Як ти вважаєш, хто ти? _____
2. Який саме ти у садочку? _____
3. Який ти вдома? _____
4. Який ти, коли граєшся? _____
5. Який ти, коли спілкуєшся з друзями? _____
6. На кого ти схожий? _____
7. На кого ти бажаєш бути схожим? Наприклад, на маму, тато, сусіда, сестру та брата? Чому саме? _____

8. На кого ти не хочеш бути схожим? _____
Чому? _____
9. Який твій улюблений герої фільму або мультфільму? _____
Ти би хотів бути на нього схожим? _____
Чому? _____

Додаток В.1.

1. Хто ти? Соня + дівчата
2. А тепер давай подивимось у дзеркало? Хто (який) ти? _____

- Хто (який) ти у садочку? дівча

- Хто (який) ти вдома? дівчин

- Хто (який) ти зараз? неодичне

3. Який ти коли граєшся? всім друзе

- коли займаєшся на заняття хорошо

- коли спілкуєшся з друзями хорошо

4. На кого ти схожий? Чому? не так, як мама

5. Пригадай зараз усіх твоїх знайомих (друзів, рідних, батьків, сусідів, братів та сестер). На кого з них ти хочеш бути схожим? Чому?

не лікар, бабуся лікар

6. На кого не хочеш бути схожим? Чому? _____

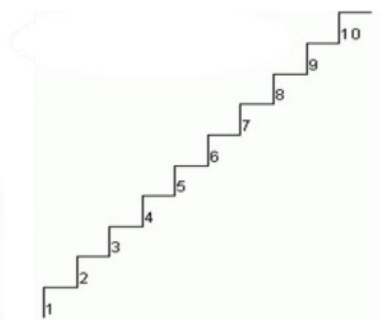
не вчитель, як мама

7. На якого героя з фільму або мультфільму ти хочеш бути схожим? Чому?

Рапунцель

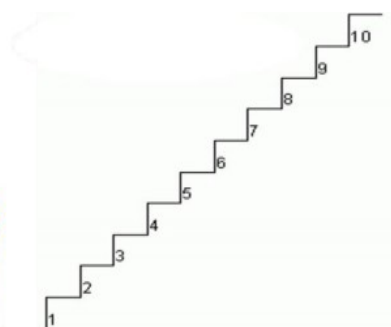
*Додаток Г***Тест за методом «Сходишки»****Хороший****Поганий****Добрый****Злий****Сміливий****Боязкий**

Сильний

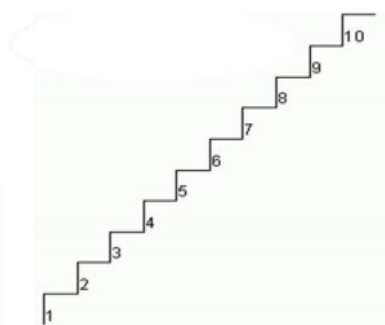
Слабкий

Дружній

Недружній

Радісний

Сумний

Додаток Д.

Формування ОІД старшого дошкільного віку (тематичний план)

№ заняття	Тема	Назва заняття	Кількість занять
1.	Хто Я?	Хто Я?	2
2.	Я – людина.	Я – частина світу	1
3.	На кого я схожий?	На кого я схожий?	1
4.	Я і мій характер. Мій настрій.	Який мій характер? Який мій настрій?	2
5.	Я дорослий?	Я схожий на дорослого?	1
6.	Що я знаю та вмію?	Мої вміння та знання	1
7.	Я і тваринки.	Які тварини в мене є? Які тварини я люблю.	2
8.	Я і моя сім'я	Моя сім'я	2
9.	Я -хлопчик? Я – дівчинка?	Хлопчик, дівчинка?	1
10.	Мій одяг.	Який одяг я ношу?	1
11.	Я і мої друзі.	Які в мене друзі?	2
12.	Я і моє дозвілля.	Мій вільний час.	2
13.	Мої улюблені мультфільми	Які мої мультфільми улюблені? Чому саме вони?	3